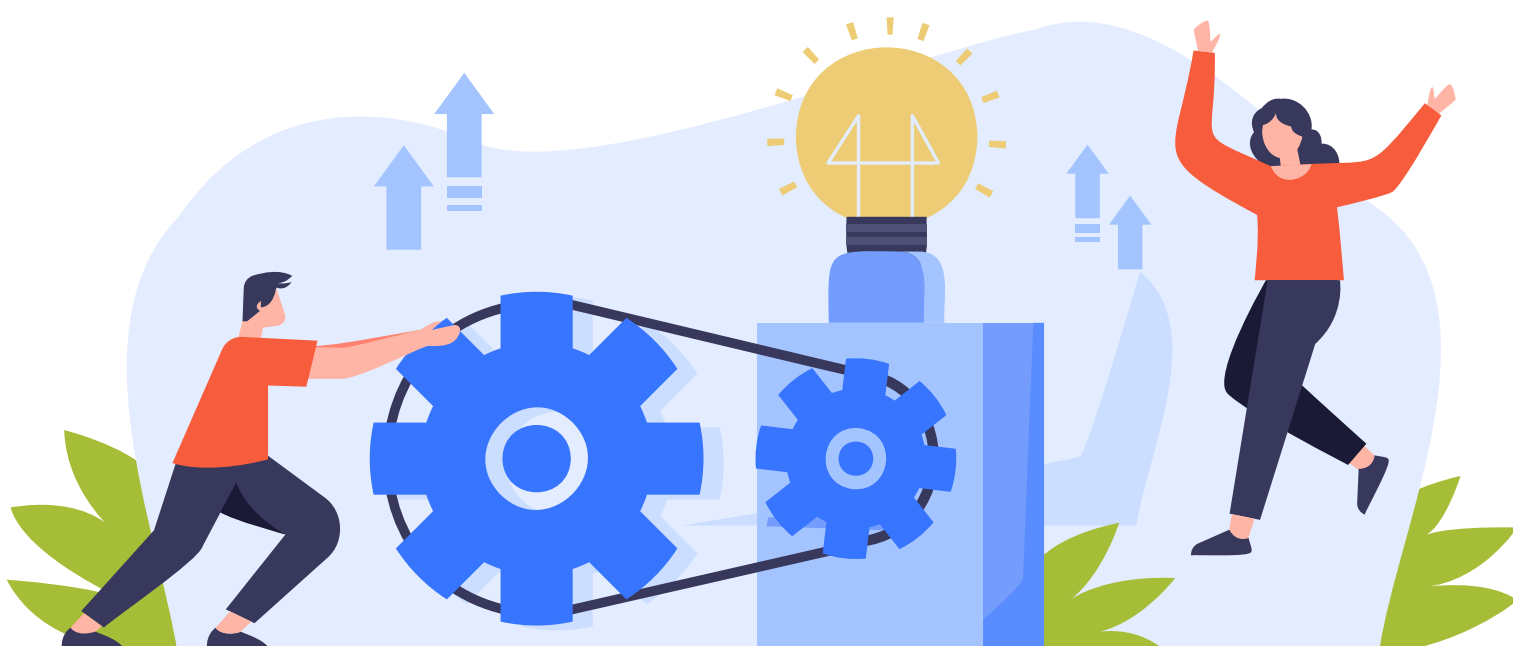

ПРИРАЧНИК

ЗА НАБЉУДУВАЊЕ НА БУЏЕТИТЕ ОД РОДОВ АСПЕКТ

за финансирање на климатските промени

Изработил:

М-р Славјанка Пејчиновска - Андонова, инжењер по животна средина
Експерт за климатски промени

Гордана Несторовска, Експерт за род

„Оваа публикација е создадена во рамките на Проектот за набљудување на родовиот буџет во Западен Балкан и Република Молдавија со финансиска поддршка од Австриската агенција за развој (ADA) и Шведската агенција за меѓународен развој (SIDA). Ставовите изразени во оваа студија се оние на автори и не мора да ги одразуваат ставовите на ADA или SIDA.“

Content

Лекција 1

Климатски Промени

Лекција 2

Меѓународна рамка за климатски промени

Лекција 3

Климатски финансии

Лекција 4

Родова перспектива во финансирањето
за климатски промени

ВОВЕД:

Овој прирачник за родово следење на буџетот за финансирање на климатските промени е подготвен во рамките на проектот „Зајакнување на транспарентноста и одговорноста за родова еднаквост во Западен Балкан и Молдавија (Мрежа за родово одговорно буџетирање, ФАЗА II)“. Проектот го следи претходниот успешен проект на Мрежата за родово одговорно буџетирање (МРОБ) во Западен Балкан и Молдавија поддржан од ADA и SIDA и целта е да се подобрат јавните заложби за родово одговорна климатска акција и да се зголеми расположливото финансирање за спроведување на родово одговорни климатски акции во регионот на Западен Балкан и Молдавија.

Главната цел на прирачникот е да го подобри разбирањето на родовата загриженост за политичките прашања за климатски промени и во генерална и во перспектива специфична за секоја земја и да ги поддржи ГО во проценката на родовата одговорност на финансираните климатски акции и политики.

Барањата за родово одговорни климатски акции стануваат сè посилни, особено по Родовиот акционен план од Лима под UNFCCC. Исто така, има и обврски како дел од Зелената агенда за Западен Балкан (со финансии од Европската Унија, Меѓународните финансиски институции, финансии од домашниот буџет) и NDC според Парискиот договор. Има силни барања за родова правда во климатските активности и подобро известување за вклучување на родова перспектива во развојот и спроведувањето на одговорите на климатските промени од страна на државите.

Овој прирачник треба да им помогне на граѓанските организации (ГО) (организациите за права на жените, машките организации, ГО што работат на заштита на животната средина и климатски промени и ГО што работат на спроведување на резолуцијата на ООН бр. 1325) во претставувањето на врските меѓу климатско одговорното и родово одговорното буџетирање.

Првиот дел од прирачникот ги објаснува климатските промени, факторите и последиците по жените и мажите, девојчињата и момчињата, како и важноста на вклучување на родова перспектива во политиките за климатските промени.

Вториот дел е краток преглед на меѓународната рамка за климатски промени и како родовата перспектива е вклучена во таа рамка.

Последниот дел ги опишува Климатските финансии и алатките за тоа како ГО можат да применат родово одговорно буџетирање во финансирањето на климатските промени

01

Климатски промени

Терминот клима се однесува на збир на сите временски феномени, односно атмосферски процеси кои ја карактеризираат просечната физичка состојба во атмосферата над одредена локација на земјината топка. Климата е условена од: режимот на сончевото зрачење, режимот на зрачењето на земјата, струите на воздухот, влажноста на воздухот, температурата на воздухот и почвата. Климата се определува и од циркулацијата на атмосферата, распоредот на копнената и водната површина, географската област, надморската височина, карактеристиките на подлогата и сл.

Зависноста на луѓето од времето, климата и природната средина може да биде еден од основните услови за постоење на одредена територија. Истото се однесува и на влијанието врз земјоделското и сточарското производство, одгледувањето шумски култури, како и влијанието на атмосферските услови врз животната средина и врз просторното и урбанистичкото планирање.

Од друга страна, сè поочигледно е дека постои поврзаност помеѓу влијанието на човековите активности со зголемувањето на стакленичките елементи, глобалното затоплување и климатските промени.

Климатските промени се огромен предизвик за сите нас и веќе интензивно ги чувствуваме ефектите од климатските промени како што се: зголемувањето на температурата, намалувањето на врнежите, топењето на глечерите, зголемувањето на нивото на морето итн. Промените вклучуваат чести екстремни временски појави како што се суши, циклони и поплави, кои го ставаат населението во ризик, го уништуваат земјоделството и човечките посеви и се закануваат со исчезнување на многу растителни и животински видови.

„Климатски промени“ значи промена на климата што се припишува директно или индиректно на човековата активност што го менува составот на глобалната атмосфера и која покрај природната климатска варијабилност се забележува во споредливи временски периоди“.

Дефиниција на UNFCCC за климатски промени

1.1 Речник на поими за климатски промени

Адаптација

Приспособување или подготовка на природните или човечките системи во новата или променлива животна средина што ја ублажува штетата или ги искористува придобивките.

Адаптивен капацитет

Способноста на системот да се приспособи на климатските промени (вклучително и климатските варијабилности и екстреми) за ублажување на потенцијалните штети, за искористување на можностите, или за справување со последиците.

Аеросоли

Мали честички или капки во атмосферата што може да се апсорбираат или ја отсликуваат сончевата светлина во зависност од нивниот состав.

Јаглерод диоксид

Природен гас, но и нус-производ на согорувањето на фосилните горива и биомасата, како и промената на користењето на земјиштето и други индустриски процеси. Тоа е главниот стакленички гас предизвикан од човекот кој влијае на радијативната рамнотежа на Земјата. Тој е референтниот гас според кој се мерат другите стакленички гасови и затоа има потенцијал за глобално затоплување од 1.

Еквивалент на јаглерод диоксид

Метричка мерка што се користи за споредување на емисиите од различни стакленички гасови според нивниот потенцијал за глобално затоплување (GWP). Еквивалентите на јаглерод диоксид најчесто се изразуваат како „милиони метрички тони еквиваленти на јаглерод диоксид (MMTCO₂Eq).“ Еквивалентот на јаглерод диоксид за гас се добива со множење на тоните гас со поврзаната GWP.

$MMTCO_2Eq = (\text{милиони метрички тони гас}) * (\text{GWP на гасот})$

Клима

Климата во потесна смисла обично се дефинира како „просечно време“, или поригорозно, како статистички опис во однос на средната вредност и варијабилноста на релевантните количини во временски период кој се движи од месеци до илјадници години. Класичниот период е 3 децении, како што е дефинирано од Светската метеоролошка организација (СМО). Овие количини најчесто се површински варијабилности како што се температурата, врнежите и ветерот. Климата во поширока смисла е состојбата, заедно со статистичкиот опис, на климатскиот систем. Види време.

Климатски промени

Климатски промени се однесуваат на која било значителна промена во мерењето на климата која трае подолго време. Со други зборови, во климатски промени спаѓаат големи промени во температурата, врнежите, или ветровите, меѓу другото, што се случуваат во период од неколку децении или подолго.

Обесшумување

Практики или процеси кои резултираат со пренамена на пошумените површини за нешумски намени. Уништувањето на шумите придонесува за зголемување на концентрациите на јаглерод диоксид од две причини: 1) со согорувањето или распаѓањето на дрвото се ослободува јаглерод диоксид; и 2) дрвјата кои еднаш го отстраниле јаглеродниот диоксид од атмосферата во процесот на фотосинтеза повеќе не се присутни.

Емисии

Ослободување на супстанција (обично гас кога се зборува за темата на климатските промени) во атмосферата.

Фосилни Горива

Општ термин за органски материи формирани од распаднати растенија и животни кои биле претворени во сурова нафта, јаглен, природен гас или тешки масла со изложување на топлина и притисок во земјината кора во текот на стотици милиони години.

Глобална просечна температура

Проценка на просечната температура на воздухот на целата Земја.

Глобално затоплување

Неодамнешното и тековно зголемување на просечната температура на глобално ниво на површината на Земјата.

Потенцијал за глобално затоплување

Мерка за вкупната енергија што ја апсорбира гасот во одреден временски период (обично 100 години), во споредба со јаглерод диоксидот.

Ефект на стаклена градина

Заробување и акумулација на топлина во атмосферата (тропосфера) во близина на површината на Земјата. Дел од топлината која се враќа кон вселената од површината на Земјата се апсорбира од водената пара, јаглерод диоксидот, озонот и неколку други гасови во атмосферата, а потоа повторно зрачи кон површината на Земјата. Доколку се зголемат атмосферските концентрации на овие стакленички гасови, просечната температура на долниот дел од атмосферата постепено ќе се зголемува.

Стакленички гасови (СГ)

Секој гас што апсорбира инфрацрвено зрачење во атмосферата. Во стакленички гасови спаѓаат јаглероддиоксид, метан, азот оксид, озон, хлорофлуоројаглеводороди, хидрохлорофлуоројаглеводороди, флуоројаглеводороди, перфлуоројаглероди, сулфур хексафлуорид.

Топлотни бранови

Продолжен период на прекумерна топлина, често во комбинација со прекумерна влажност.

Ублажување

Човечка интервенција за намалување на човечкото влијание врз климатскиот систем; тука спаѓаат стратегии за намалување на изворите и емисиите на стакленички гасови и зголемување на понирањето на стакленички гасови.

Обновлива енергија

Енергетски ресурси кои природно се надополнуваат како биомаса, хидроенергија, геотермална, сончева енергија, енергија на ветерот, океанска топлинска енергија, бранови и плима.

Сончева енергија

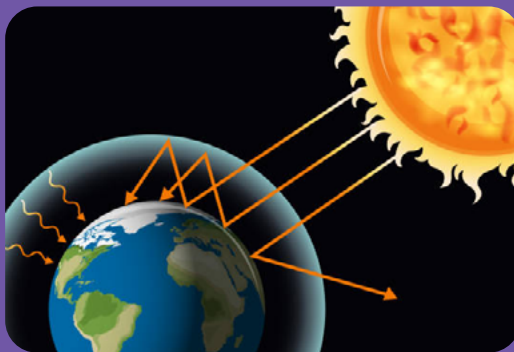
Зрачењето од Сонцето е способно да произведува топлина, да предизвикува хемиски реакции или да генерира електрична енергија. Вкупната количина на соларна енергија добиена на Земјата е многу поголема од сегашните и очекуваните енергетски потреби на светот. Ако соодветно се користи, сончевата енергија има потенцијал да ги задоволи сите идни енергетски потреби.

Ранливост

Степенот до кој системот е подложен или не може да се справи со негативните ефекти од климатските промени, вклучувајќи ја климатската варијабилност и екстремите. Ранливоста е функција на карактерот, големината и стапката на климатските варијации на кои е изложен системот; неговата чувствителност; и неговиот адаптивен капацитет.

1.2 Природни фактори кои влијаат врз климата

Климата на Земјата природно се менува во текот на долг временски период. Природните промени во климата се проучуваат преку гасови заробени во мразот на места како Гренланд и Антарктикот, или преку седименти од дното на океаните или езерата. Прстените на дрвјата и слоевите на карпите исто така даваат информации за тоа каква била климата во минатото. Преку овие записи, се заклучува дека климата на земјата варираше уште пред луѓето и нивните активности на земјата. Во текот на последните 400,000 години, климатските промени на земјата се менувале од ладни глацијални периоди (ледено доба) до потопли интергласијални периоди.

Стакленичките гасови како јаглерод диоксид (CO_2) во атмосферата на земјата имаат слични ефекти како стакленик; ја рефлектираат енергијата назад на земјата, наместо да ја пуштат во вселената. Овој ефект на стаклена градина овозможува просечни температури од $15\text{ }^\circ\text{C}$, додека без нив, земјата би имала просечни температури од околу $-19\text{ }^\circ\text{C}$, а би претрпувала толку екстремни температури што нема да има живот на него. Иако вулканите изгледаат како главна причина за зголемувањето на температурите, всушност, со истекнувањето на реките од лава со температура од 700 до $1,200\text{ }^\circ\text{C}$, исто така се ослободуваат и големи количини на гас и честички во атмосферата што можат привремено да ги блокираат сончевите зраци што доаѓаат до површината на земјата и со тоа ја ладат планетата.

1.3 Антропогенски активности што влијаат врз климата и последиците од климатските промени

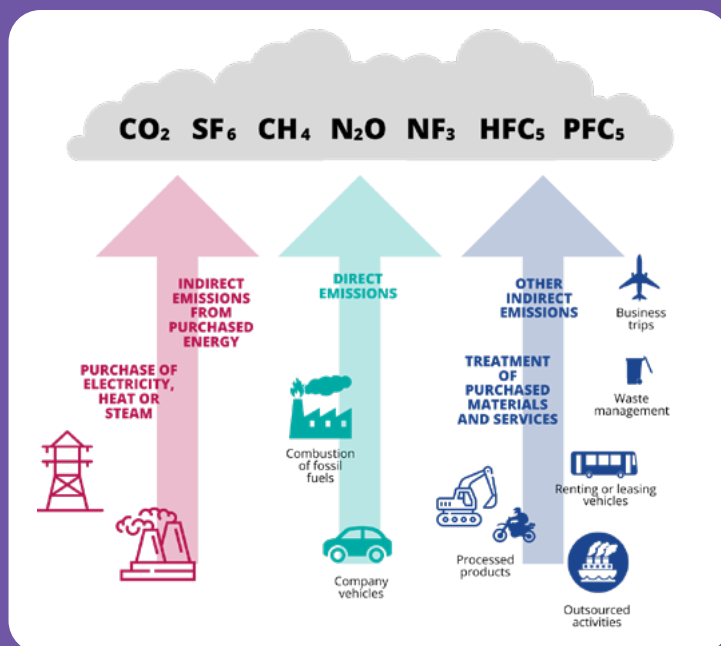
Со текот на времето, откако луѓето почнале да формираат населби и живеалишта, активностите како сечење на шумите, користење на земјата за одгледување растенија и стока, интензивната употреба на енергетски извори кои загадуваат предизвикуваат климатски промени. Со развојот на градовите, изградбата на патиштата, индустрискиот развој, па затоа и горење на фосилни горива (нафта, јаглен и природен гас) и промените во начинот на управување со земјиштето и земјоделството (употреба на пестициди, прихранувачи и други хемикалии) се ослободуваат големи количини на стакленички гасови.

Стакленичките гасови се природни и кога се во вистинската количина, се од голема корист за Земјата. Стакленичките гасови го овозможуваат животот на Земјата. Ја зголемуваат температурата на планетата и без нив би било премногу ладно за да се преживее.

Седумте стакленички гасови наведени во Анекс А што се предмет на анализа во рамките на протоколот од Кјото и што придонесуваат кон климатските промени на глобално ниво се:

- јаглерод диоксид (CO₂),
- метан (CH₄),
- нитрооксид (N₂O),
- флуоројаглеводороди (HFCs),
- перфлуоројаглероди (PFCs),
- сулфур хексафлуорид (SF₆),
- азот трифлуорид (NF₃).

Азот трифлуорид е додаден во вториот период на усогласеност за време на рундата во Доха.

Има и нови синтетички гасови како што се хлорофлуоројаглероди (CFC) и халони, за кои исто така е откриено дека придонесуваат за ефектот на стаклена градина. Се предвидува дека емисијата на стакленички гасови ќе продолжи да се зголемува паралелно со растот на глобалната економија.

Стакленичките гасови придонесуваат да се зголеми ефектот на стаклена градина, што директно влијае на затоплувањето на планетата Земја, а кое настанало со нарушување на енергетската рамнотежа помеѓу количината на зрачење од Сонцето што останува на Земјата и она што се рефлектира во вселената.

Во модерни времиња, најголемиот процент на стакленички гасови доаѓаат од производството на електрична енергија (40% од сите емисии на јаглерод диоксид во САД доаѓаат од производството на електрична енергија од фосилни горива). Речиси 65% од целата електрична енергија во светот се произведува од парни турбини на фосилни горива.

Транспортот е исто така главен потрошувач на енергија и производител на стакленички гасови (околу 20% од енергијата што се користи ширум светот се користи за транспорт). Транспортот станува попристапен и луѓето се повеќе користат автомобили и авиони во секојдневниот живот. Светот е сè повеќе глобализиран и сè повеќе се тргува со производи и стоки (пластика, текстил, храна, стоки итн.) кои се транспортираат со возови, камиони и бродови. Комерцијалниот сектор, односно продавниците, рестораните, хотелите, деловните објекти, трговските центри се големи потрошувачи на енергија. Користат енергија за системи за греење и ладење, осветлување и друга опрема.

Индустрискиот сектор користи околу 50% од светската енергија за производство (на пр. фабрики за производство на електроника, текстил и електрични апарати за домаќинство, мебел автомобили итн.), земјоделство, рударство и градежништво итн. Индустриите кои работат со хемикалии, метали (железо и алуминиум), минерали, хартија и преработка на храна користат многу енергија и придонесуваат за создавање на големи количини на стакленички гасови.

Директни последици на климатските промени се:

- поплави,
- суши,
- ерозија на земјиште,
- ладни и топлотни бранови,
- екстремни температури,
- непредвидливи временски услови,
- поројни дождови, снежни вејавици.

“

Последното истражување на Советот за човекови права (2019 година, Климатски промени и сиромаштија) укажува дека состојбата со негативните влијанија од климатските промени е алармантна:

- поради зголемувањето на температурите, последните пет години се најтопли во историјата откако се почнати мерењата;
- емисиите на јаглерод диоксид се зголемуваат, а глобалната потрошувачка на енергија се предвидува да порасне за 28% помеѓу 2015 и 2040 година, што ќе доведе до таканаречените „поплави со веројатност за повторување еднаш на 1.000 години“ и разорни урагани;
- од друга страна, милиони луѓе во светот се соочуваат со неухранетост поради суша што доведува до принуден избор: миграција или гладување.

Краткорочно или долгорочно овие последици предизвикуваат: несигурност на изворот на приходи/егзистенција, човечки и материјални загуби, ограничување на природните ресурси, недостаток на вода и енергија, оштетување на инфраструктурата (мали хидроцентрали, домови, патишта), промени во биолошката разновидност, последици по здравјето на луѓето, миграција, губење на обработливо земјиште, губење на културното и природното наследство.

Во случаи кога достапноста на природните ресурси, како што се дрвото, рибата и основните природни ресурси е намалена како директно влијание на климатските промени, можностите за заработка на семејствата се ограничени. Ова често води до миграција на принудна работа (мажи) и зголемени одговорности на жените во домаќинствата (да обезбедуваат храна и вода за децата и постарите лица, да се грижат за нивните потреби итн.).

„Жените се несразмерно погодени од влијанијата на климатските промени, како што се суши, поплави и други екстремни временски услови. Исто така, имаат и клучна улога во борбата против климатските промени, но треба да бидат подобро застапени на сите нивоа во процесот на донесување одлуки. Зајакнувањето на жените ќе биде значаен фактор во справувањето со климатскиот предизвик“

**Поранешен извршен секретар на UNFCCC
Кристијана Фигуерес, 2014 година**

Маргинализираните заедници, особено жените кои остануваат дома и се грижат за помалку подвижните членови на семејството, поверојатно е да страдаат и да умрат од ефектите од катастрофи поврзани со климата, вклучувајќи бури и поплави. Нискиот социо-економски статус, небезбедните домови и условите на животната средина ги прават жените поранливи на поплави.

Во земјоделските полиња, екстремните топлотни услови и високите температури може да предизвикаат прекумерна дехидрација, главоболки, бубрежни заболувања и топлотен удар кај работниците изложени на топлина, кои претежно се жени.

Во централна Африка, каде што до 90% од езерото Чад исчезна, номадските домородни групи се особено изложени на ризик. Како што брегот на езерото се повлекува, жените мора да одат многу подалеку за да наполнат вода. „Во сушната сезона, мажите одат во градовите... оставајќи ги жените да се грижат за заедницата“, објаснува Хинду Оумару Ибрахим, координатор на Здружението на домородните жени и жители на Чад (AFPAT).

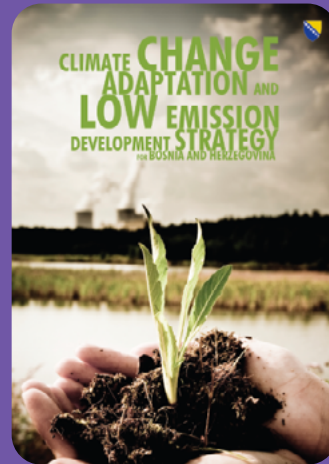
Со оглед на тоа што сушните сезони стануваат подолги, жените работат понапорно за да ги хранат и чуваат своите семејства без поддршка. (<https://www.bbs.com/news/science-environment>)

Стапките на смртност од катастрофи се повисоки за жените отколку за мажите, што може да се должи и на општествено утврдените разлики во ранливоста на мажите и жените. По цунамито во Азија во 2004 година, Оксфам откри дека во некои села во Индонезија и некои делови на Индија, над 70% од жртвите се жени. Во циклонот од 1991 година загинаа 140.000 луѓе во Бангладеш, од кои 90% беа жени и млади девојки (Оксфам, 2010 г.)

Во традиционалните улоги, жените во Босна и Херцеговина имаат големо влијание во управувањето и снабдувањето со природни ресурси во домаќинствата и заедниците, а често егзистенцијата на жените е најмногу погодена преку намалувањето на средствата за живот (енергија, вода, земјоделски производи, промени во производството и пазарна способност). Во одредени области, како што се рударските регионите во кои традиционално се вработени мажи, реструктуирањето поради климатски цели, исто така може да има негативно родово специфично влијание врз мажите.

Извор: Приспособување на климатски промени стратегија за развој на ниски емисии за Босна и Херцеговина (јуни 2013 г.)

1.4 Родот и климатските промени

Фактори кои влијаат на ранливоста на климатските промени

Потребата за ублажување и приспособување на климатските промени и за справување со деградацијата и неодржливото користење на екосистемите и нивната соодветна биолошка разновидност се двата најголеми еколошки предизвици на 21 век и се тесно поврзани со човековата благосостојба и одржливиот развој.

Климатските промени различно влијаат врз жените и девојчињата, мажите и момчињата во секое општество поради социо-економската класа и другите меѓусекциски демографски карактеристики како што се возраста и локацијата. Унапредувањето на родовата¹ еднаквост во контекст на климатската криза² и намалувањето на ризикот од катастрофи е еден од најголемите глобални предизвици на 21 век. Прашањата за климатските промени и одржливоста имаат и ќе имаат сериозни и трајни влијанија врз нашата животна

¹ Светската здравствена организација ги сумира разликите меѓу пол и род на следниот начин: Пол се однесува на „различни биолошки и физиолошки карактеристики на мажите и жените, како репродуктивни органи, хромозоми, хормони, итн.“

Род се однесува на „социјално изградени карактеристики на жените и мажите - како норми, улоги и врски на и меѓу групите на жени и мажи. Варира од општество до општество и може да се менува. Концептот на род има пет важни елементи: релациски, хиерархиски, историски, контекстуален и институционален. Додека повеќето луѓе се родени како мажи или жени, се учат на соодветните норми и однесувања - вклучително и како треба да комуницираат со другите од ист или спротивен пол во домаќинството, заедницата и работното место. Кога поединците и групите не се „спремни“ да воспостават родови норми, се соочуваат со стигма, дискриминација или социјална исклученост - сето тоа негативно влијае на здравјето“.

² International Women's Day 2022: "Gender equality today for a sustainable tomorrow" | UN Women – Headquarters

средина, економскиот и социјалниот развој. Оние кои се грижат се меѓу најранливите и најмаргинализираните, а доживуваат најдлабоки влијанија. Жените сè повеќе се сметаат за поранливи на влијанијата на климатските промени од мажите, бидејќи го сочинуваат мнозинството од сиромашните во светот и се повеќе зависни од природните ресурси кои климатските промени најмногу ги загрозуваат.

Врската помеѓу климатските промени и родот е сложена и динамична, а во исто време зависи од контекстуалното општествено уредување и економскиот развој на државата. Односот не е само за ранливоста на негативните влијанија на климатските промени, туку и за приспособување на тие влијанија, како и за изнаоѓање начини за намалување на емисиите на стакленички гасови кои предизвикуваат климатски промени.

Промените може да бидат различни во зависност од природата, променливоста, јачината, брзината на настанување, чувствителноста на областа, локацијата итн., но сите имаат една заедничка константа - сиромашните, маргинализираните и ранливите луѓе се најпогодените групи во општеството од сите варијации на климатските промени.

Жените и мажите различно ги перцепираат последиците од климатските промени.

Факторите кои влијаат на ранливоста и начинот на справување со климатските промени како поединци се главно:

- **Биолошки** - возраст, пол, попреченост, здравје;
- **Територијални или физички** - руралното население е посиромашно и поранливо во споредба со населението во урбаните центри;
- **Економски** - сиромашните се повеќе изложени на ризици, бидејќи имаат помалку ресурси и помалку можности за инвестирање во нови технологии;
- **Социјални** - начин на живот во семејството, дискриминација, достапност на образование, здравствени услуги, хигиенски услови и сл.;
- **Вештини и информации** - можност да се научи пливање, возење велосипед или автомобил, начини и можности за информирање, обука за прва помош, обука за енергетска ефикасност итн.;
- **Политичка активност** - учество во одлучувањето и активно вклучување во правење планови, акции и одлуки поврзани со климатските промени, политичката моќ и социјалната вклученост.

Според податоците добиени од Агенцијата за статистика на Косово, во 2018 година околу 86% од населението на Косово се снабдувало со вода преку јавниот систем со кој управуваат Регионалните водостопанства, додека 14% од населението немало пристап до јавната услуга за водоснабдување.

Во Гњилане во 2021 година жителите останаа без вода како резултат на намалувањето на водостојот во езерото Прилепница. Претходно користеле вода од чешма, но поради недостигот биле принудени да купуваат во шишиња. Жителите често биле принудени да се снабдуваат со вода од неколку бунари во селото Пасјане и од кампот Монтеит. Во текот на зимата се принудени да ја загреваат водата и да ја собираат и складираат. Обично, жените ги завршуваат овие должности.

Разбирањето на ризиците и различните влијанија на климатските промени врз жените и мажите е од суштинско значење за справување со истите и постигнување одржлив развој. За да се направи ова, мора да се идентификуваат различните потреби и интереси и да се поттикне придонесот на жените и на мажите во развивањето решенија. Овој инклузивен пристап ќе резултира со поефективни и поодржливи резултати. За да се обезбеди родово одговорно спроведување на националната климатска агенда, земјите треба да се погрижат родовата еднаквост да се разгледува систематски и на заемно засилувачки начин. Родовата перспектива треба да се земе предвид кога се развиваат стратегии за мобилизација на ресурси, се применуваат инструменти за финансирање на климата и се обезбедува еднакво учество во распоредувањето на финансиските ресурси, особено на локално ниво³.

Родовата нееднаквост поради родовите улоги, дискриминацијата и културните норми ги зголемуваат негативните ефекти од климатските промени врз жените и девојчињата. Постојаното исклучување, нееднаквиот пристап до земја, вода и продуктивни средства и нееднаквото учество во процесите на донесување одлуки и понатаму ги ограничуваат жените и мажите подеднакво да учествуваат, придонесуваат и имаат корист од проекти и програми за ублажување и адаптација на климатските промени.

Интегрирањето на родовата еднаквост на сите нивоа на климатска акција, од развојот на климатските политики до мобилизацијата и исплатата на ресурсите за климатски финансии, право до дизајнот, имплементацијата и следењето на проектот, е важна за инклузивни резултати кои ги земаат предвид начините на кои климатските промени влијаат врз различни групи - а особено несразмерното оптоварување на жените и младите, поради постоечките социјални нееднаквости. Вклучувањето на размислувањата во проектите за климатските промени, политиките и планирањето на мерките за ублажување или приспособување на влијанијата на климатските промени во Западен Балкан може да помогне да се постигнат заеднички придобивки од унапредувањето на родовата еднаквост и да се обезбеди поголема ефикасност и поврат на инвестициите во климатските активности.

1.5 Мерки за ублажување и прилагодување на влијанијата на климатските промени

Мерки за ублажување и намалување на влијанието

Ублажувањето/спречувањето или „митигација“ на климатските промени првенствено значи намалување или спречување на емисиите на стакленички гасови и одржливо користење на природните ресурси. Тоа значи употреба на нови технологии и обновливи извори на енергија, употреба на опрема што е енергетски поефикасна или промена во управувањето со енергијата и нејзината потрошувачка.

Мерките можат да бидат сложени: од урбанистичко планирање на цели градови, до мали интервенции како што се замена на печки, замена на возило со возило со помали емисии на CO₂, подобро управување со отпадот, одржлив развој во земјоделството и сточарството, до обезбедување на повеќе велосипедски патеки и патеки за пешаци.

Мерки за ублажување на климатските промени за енергетскиот сектор:

- Реконструкција на зградите за да бидат енергетски поефикасни;
- Усвојување на обновливи извори на енергија како што се сончеви, ветерни и мали хидроцентрали;
- Помагање на градовите да развијат поодржлив транспорт, како што се брз транзит со автобуси, електрични возила и биогорива; и
- Промовирање на поодржливо користење на земјиштето и шумите.

Промовирање иновации и трансфер на технологија за одржлива енергија.

Технологијата е еден од клучните фактори за намалување или забавување на растот на емисиите на стакленички гасови и за стабилизирање на нивните концентрации фокусирајќи се на:

- децентрализирана обновлива енергија со складирање на енергија;
- технологии за електричен погон и електрична мобилност;
- забрзување на прифаќањето на енергетската ефикасност и,
- иновации со чиста технологија.

Акцијата за ублажување на климатските промени⁴ има потенцијал да донесе и локални родово-позитивни влијанија. Ова може да се постигне со општата природа на проектот или програма за ублажување, како што е чиста енергија за осветлување на домаќинствата или готвење, или со влијанија на родовата еднаквост што се посебно разгледани во почетокот на фазата на планирање на проектот, на пр. разгледување каде ќе течат приходите со цел да се има потенцијално позитивно влијание врз животот на жените со подобрување на егзистенцијата и здравјето и да се остави време за потрага по дополнителни можности.

4 Gender and Climate Change Mitigation | UNFCCC

Мерки за прилагодување на влијанијата на климатските промени

„Адаптацијата“ на климатските промени е процес на приспособување на реалните или очекуваните климатски промени и нивните ефекти. Адаптацијата се обидува да ги намали или избегне штетите, односно да најде начини да ги искористи постоечките можности. Во некои природни системи, човечката интервенција може да го олесни приспособувањето на очекуваната клима и нејзините ефекти.“ (Меѓувладин панел за климатски промени (IPCC).

Пример за предвидливо приспособување може да биде кога земјоделецот ќе одлучи да одгледува култури на кои им треба помалку вода, знаејќи дека климата ќе стане посува во иднина. Пример за планирано приспособување може да биде во форма на воведување промени во градежната регулатива, со цел новите згради да бидат одржливи во потопла клима.

Мерки за приспособување на климатските промени за земјоделскиот сектор:

- Оптимизација на системите за наводнување, вклучително и користење на централниот систем за надзор, контрола и управување со ресурсите (за заштеда и на вода и на електрична енергија);
- Видоизменување на изворите на вода, како што е комбинирање на површинска и подземна апстракција на вода;
- Чистење на каналите за наводнување за да се избегнат можни поплави;
- Обезбедување обуки за земјоделците да садат растенија што сакаат помалку вода.

Мерки за приспособување на климатските промени за здравствениот сектор:

- Поставување зеленило на покривот и надворешните ѕидови на зградите за да се намали температурата на самата зграда и да се спречи да емитува топлина;
- Садење дрвца на улиците за намалување на температурата на улиците.

Мерки за приспособување на климатските промени за секторот на културно наследство:

- Садење дрвја до постоечките археолошки локалитети за да се спречи ерозија на почвата и последователни одрони и поплави.

Родово одговорна мерка би била да се инвестира и да се обезбедат велосипедски патеки и, во консултација со жени и мажи кои возат велосипеди, да се разговара за потребите и проблемите и неопходното уредување на патеките. Подобрување на јавниот превоз со зголемување на мрежата, набавка на нови еколошки автобуси итн.

Во напорите за енергетска ефикасност во зградите, родово неутрална мерка би била, на пример, обука на управителите на станбените објекти за енергетска ефикасност, додека родово одговорна и мотивирачка мерка би била обука на станарите, со цел да се вклучат

и да ги разберат придобивките од енергетската ефикасност и начините на кои можат да придонесат за подобрување на функционирањето на станбениот објект во која би биле вклучени и жените.

Интегрирањето на размислувањата за родот во среднорочното и долгорочното приспособување⁵ на климатските промени може да помогне да се гарантира дека приспособувањето е ефикасно и применливо на терен. Може да помогне да се гарантира дека спроведувањето на активностите за приспособување нема да ја влоши нееднаквоста и другата ранливост, може да помогне во исполнувањето на специфичните потреби на најранливите и може да обезбеди еднакво учество на мажите и жените во одлучувањето и спроведувањето на фазите на овие активности.

02

Меѓународна рамка за климатски промени

2.1 Воведување на родот во меѓународната рамка за климатски промени

Климатските промени се една од најголемите закани за човековите права на нашата генерација и претставуваат сериозен ризик за основните права на живот, здравје, храна и соодветен животен стандард на поединците и заедниците широм светот. Низ целиот свет, луѓето ги осеќаат негативните ефекти од опаѓањето на екосистемите во деградацијата на животната средина, вклучувајќи и недостиг на вода, исцрпување на природните ресурси, природни катастрофи поради обесшумување и небезбедно управување и отстранување на токсични и опасни производи и отпад. Овие факти јасно ја покажуваат блиската врска помеѓу животната средина и уживањето на човековите права и го оправдуваат интегрираниот пристап кон животната средина и човековите права.

Родовата еднаквост е човеково право кое е вградено во голем број декларации и конвенции, вклучувајќи ја и правно обврзувачката Конвенција за елиминација на сите форми на дискриминација врз жените (ЦЕДАВ-1979). ЦЕДАВ често се смета за меѓународен закон за правата на жените и е основа за унапредување на родовата еднаквост. Владите потписнички се обврзани да преземат активности за унапредување и заштита на правата на жените; се согласуваат да го вклучат принципот на еднаквост во законодавството и да обезбедат негово операционализирање низ нивната земја. Во член 14, се посветува посебно внимание на дискриминацијата на руралните жени, во насока на обезбедување на нивниот пристап и придобивки од руралните придобивки.

(Дополнителна литература: <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/cedaw>)

Стокхолмската декларација, а во помала мера и Декларацијата од Рио, покажуваат како врската помеѓу човековите права и достоинство и животната средина била многу истакната во раните фази на напорите на Обединетите нации за решавање на еколошките проблеми. И принципот 20 од **Декларацијата од Рио за животна средина и развој (1992)** вели - „Жените имаат витална улога во управувањето и развојот на животната средина“. Затоа, нивното целосно вклучување е од суштинско значење за да се постигне одржлив развој.

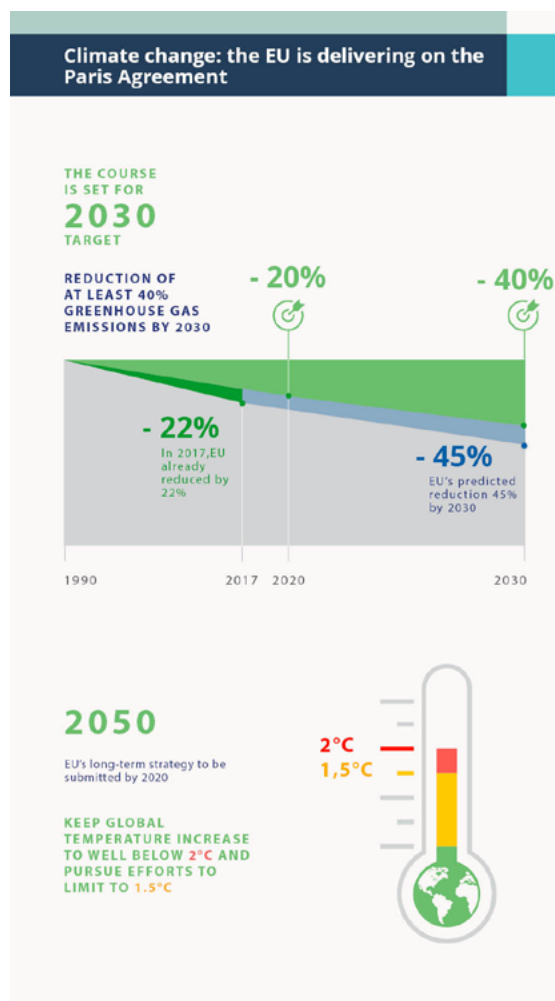
Постои и **Конвенција за биолошка разновидност (1992)** која ги промовира знаењата и практиките на жените во зачувувањето и одржливото користење на биолошката разновидност во земјоделскиот сектор. Се промовираат родово специфични начини за документирање и зачувување на знаењето на жените за биолошката разновидност. Се повикува на родово рамнотежа во различни тела. Се посочува родовото и културното влијание на туризмот.

Конвенцијата на Обединетите нации за борба против опустинувањето во земјите што се соочуваат со тешка суша и/или опустинување (2002) има за цел да промовира ефективна акција преку иновативни локални програми и поддршка на меѓународни партнерства. Договорот признава дека борбата за заштита на сушните површини ќе биде долга и нема да има брзи резултати, бидејќи причините за опустинување се многу и сложени, почнувајќи од меѓународните трговски модели до неодржливите практики за управување со земјиштето.

Оваа конвенција ја нагласува **важната улога на жените** во регионите погодени од опустинување и/или суша, особено во руралните области на земјите во развој, и важноста да се обезбеди целосно учество на мажите и жените на сите нивоа. Повикува и на национални акциони програми кои ќе го зголемат учеството на локалното население и заедниците, вклучувајќи жени, земјоделци и сточари, како и делегирање на поголеми одговорности за управување на овие целни групи. Основна премиса на **Рамковната конвенција на Обединетите нации за климатски промени (UNFCCC)** - 1997 година, претставува изготвување и спроведување на политики за намалување на емисиите на стакленички гасови како обврска за сите земји, особено за развиените кои имаат најголем удел во емисиите на стакленички гасови (САД, Европа и Јапонија). И поставува низа обврски кон потписниците, сметајќи на нивните заеднички и индивидуални одговорности.

Родовиот концепт во Рамковната конвенција на Обединетите нации за климатски промени (UNFCCC) беше воведен во 2005 година. Во него се задржува фокусот на родот и климатските промени со Парискиот договор, во кој се вели дека „Страните, кога преземаат активности за справување со климатските промени, треба да ги почитуваат, промовираат и земаат предвид обврските за човекови права, правото на здравје, народите, локалните заедници, мигранти, деца, лица со посебни потреби и лица во ранливи ситуации и правото на развој, како и родовата еднаквост, зајакнувањето на жените и меѓугенерациската еднаквост“.

Советот за човекови права на Обединетите нации ја препозна заканата од климатските промени во својата резолуција 7/23, „Човекови права и климатски промени“ (28 март 2008 година), изразувајќи загриженост дека климатските промени „претставуваат непосредна и далекусежна закана за луѓето и заедниците во светот“. Преку Резолуцијата 64/2921, во 2010 година Генералното собрание на Обединетите нации го потврди растечкиот консензус дека животната средина е директно поврзана со човековата благосостојба и со остварувањето на човековите права. Еден од најзначајните мултилатерални договори во областа на животната средина и зајакнувањето на глобалниот одговор на заканата од климатските промени е **Парискиот договор**, кој беше усвоен на 12 декември 2015 година во Париз, Франција на Глобалниот самит за климатски промени организиран од Обединетите нации. Договорот има за цел да го подобри глобалниот одговор на климатските промени, во контекст на напорите за одржлив развој и искоренување на сиромаштијата преку: продолжување на напорите за одржување на зголемувањето на температурата под 2°C, зголемување на способноста за прилагодување на климатските промени на начин што нема да му наштети на производството на храна, усогласување на финансиските текови со начините за постигнување ниски емисии на стакленички гасови и развој отпорен на климата.

Парискиот договор од 2015 година, ги означува чекорите во еволуцијата на режимот на ОН за климатски промени и бележи нов курс во глобалните напори за борба против климатските промени. Ја препознава вклученоста на различни засегнати страни на национално и меѓународно ниво, но исто така повикува на јавна свест за транспарентни политики, учество на јавноста и пристап на јавноста до информации и соработка. Договорот признава дека климатските промени се заедничка грижа на човештвото и дека Страните, кога преземаат активности за справување со климатските промени, треба да ги почитуваат, промовираат и земаат предвид нивните соодветни обврски за човекови права, правото на здравје, правата на домородното население, локалните заедници, мигранти, деца, лица со попреченост и лица во ранливи ситуации и правото на развој, како и родовата еднаквост, зајакнувањето на жените и меѓугенерациската правичност.

Резолуцијата на ОН 48/13⁶ (од октомври 2021 година) за **Правото на чиста, здрава и одржлива животна средина** „Признавајќи исто така дека, иако импликациите од штетата врз животната средина врз човековите права ги чувствуваат поединци и заедници ширум светот, последиците се чувствуваат најостро кај оние сегменти од населението кои се веќе во ранливи ситуации, вклучувајќи ги домородните народи, постарите лица, лицата со попреченост и жените и девојчињата“. Советот за човекови права: “4. Ги охрабрува државите: (а) да градат капацитети за напорите за заштита на животната средина со цел да се исполнат нивните човекови права, обврски и задолженија, како и да се зајакне соработката со другите држави, канцеларијата на Високиот комесаријат за човекови права на Обединетите Нации, останатиот систем на Обединетите Нации и другите важни меѓународни и регионални организации, агенции, секретаријати и програмери на конвенции, и важни недржавни релевантни фактори, вклучително и граѓанското општество, националните инситуции и бизниси за човекови права, за спроведување на правото на чиста, здрава и одржлива животна средина во согласност со нивните соодветни мандати;”.

Конференцијата на Обединетите нации за климатски промени во 2022 година или Конференција на страните на UNFCCC, позната како **COP27**, беше 27-та конференција на Обединетите нации за климатски промени, одржана од 6 до 20 ноември 2022 година во Шарм Ел Шеик, Египет. Се одржа под претседателство на египетскиот министер за надворешни работи Самех Шукри, а присуствуваа повеќе од 92 шефови на држави и околу 35.000 претставници или делегати од 190 земји. На конференцијата за прв пат беше договорен фонд за загуби и штети. Фондот за загуби и штети е договор за обезбедување финансии за земјите кои се најранливи и погодени од климатските промени.

Европскиот зелен договор, одобрен во 2020 година, е збир на политички иницијативи на Европската комисија со главна цел да ја направи Европа климатски неутрална во 2050 година. Тоа е амбициозен пакет мерки кои се движат од амбициозно намалување на емисиите на стакленички гасови, до инвестирање во најсовремени истражувања и иновации, до зачувување на природната средина на Европа. Во првите иницијативи за климатска акција според Зелениот договор спаѓаат:

6 [Access to a healthy environment, declared a human right by UN rights council | UN News](#)

- **Европскиот закон за климата** за да ја внесе целта за климатска неутралност до 2050 година во правото на ЕУ
- **Европски пакт за климата** за да ги вклучи граѓаните и сите делови од општеството во климатските активности
- **Климатски целен план за 2030 година** за дополнително намалување на нето емисиите на стакленички гасови за најмалку 55% до 2030 година
- **Нова стратегија на ЕУ** за климатска адаптација за да ја направи Европа општество отпорно на климата до 2050 година, целосно приспособено на неизбежните влијанија од климатските промени.

Правото на еколошки чиста животна средина е загарантирано во над 100 устави ширум светот – тоа е дефинирано од Програмата за животна средина на Обединетите нации како „секоја декларација за животна средина со одреден квалитет како човеково право“. Според дефиницијата на Програмата, еколошките права можат да бидат суштински и процедурални. Додека суштинските права се однесуваат на можноста за заштита од последиците што деградацијата на животната средина ги има врз граѓанските и политичките права, правата на живот и слободата на изразување, културните и социјалните права, како што се правото на здравје, вода, храна и култура, процедуралните права се неопходен предуслов за остварување на првиот вид права. Тие претставуваат клучна точка каде што се вкрстуваат правото за животна средина и правото за човекови права - тие обезбедуваат формални чекори што треба да се преземат во процесот на одбрана на човековите права. Процедуралните права го вклучуваат правото да се бара претходна, информирана согласност од граѓаните, пристап до информации, учество во одлучувањето и пристап до правдата.

Меѓународните и регионалните норми се комплементарни и бараат националното спроведување да биде ефективно. Во таа насока, националните норми треба да бидат усогласени со меѓународните и регионалните стандарди. Меѓународните и регионалните механизми обезбедуваат правна заштита кога се исцрпени сите национални правни лекови/можности.

Агенда за одржлив развој 2030 - Цели за одржлив развој (ЦОР, 2030)

Агендата за одржлив развој за 2030 година, со своите 17 цели за одржлив развој (ЦОР), 169 цели и 232 индикатори за следење на напредокот на човештвото кон основната благосостојба за сите, го одразува глобалниот политички консензус за искоренување на сиромаштијата и постигнување одржлив развој на глобално ниво.

Агендата 2030 ги балансира економските, социјалните и еколошките димензии на одржливиот развој и повикувана холистички пристап. При планирањето и спроведувањето на интервенциите, треба да се посвети внимание на меѓусебните врски и интегрираните активности кои можат да создадат заеднички придобивки и да исполнат повеќе цели на кохерентен начин. Интервенциите треба да бидат дизајнирани за да се справат со неколку ЦОР истовремено за да се подобри влијанието и ефективноста на користените ресурси. Ова е исто така важно за известувањето на ЕУ за нејзиниот придонес во спроведувањето на ЦОР. Принципот да не се остави никој зад (LNOB) е централна определба на Агендата 2030 година (повторно наведена во Европскиот консензус за развој од 2017 година). Ова е потсетник дека нашите развојни интервенции се насочени кон искоренување на сиромаштијата во сите нејзини форми, намалување на ранливостите и справување со нееднаквостите за промовирање на еднакви можности за сите (повеќе информации: **Трансформација на светот: Агенда 2030 за одржлив развој**).

ЦОР⁷ се групирани во пет главни категории: Луѓе, планета, просперитет, мир и партнерство. Родовата еднаквост и зајакнувањето на жените и девојките (ЦОР 5) е цел сама по себе во категоријата Луѓе. Законодавните услови за родова еднаквост се референцирани во категориите Мир, Луѓе и Просперитет (ЦОР 16, ЦОР 1 до 4 и ЦОР 7 до 11 соодветно). Зајакнувањето на жените и девојчињата е референцирано во пет цели на планетата и нивните цели и индикатори (ЦОР 6 и ЦОР 12 до 15), од кои сите се директно поврзани со животната средина.

Во однос на еколошката одржливост, пет цели ја сочинуваат категоријата Планета: ЦОР 6 (чиста вода и канализација), ЦОР 12 (Одговорна потрошувачка и производство), ЦОР 13 (Климатски промени), ЦОР 14 (Живот под вода) и ЦОР 15 (Живот на копно). Животната средина е исто така важен аспект на трите цели за просперитет: ЦОР 7 (пристапна и чиста енергија), ЦОР 9 (Индустрија, иновации и инфраструктура) и ЦОР 11 (Одржливи градови и заедници). Покрај тоа, промовирањето одржливо земјоделство е дел од ЦОР 2 (Нулта глад). Така, вкупно девет цели за ЦОР се поврзани со животната средина. И родовата еднаквост и одржливоста на животната средина имаат истакната улога во Агендата 2030 година. Низ сите ЦОР, само 20 уникатни индикатори (од вкупно 231) ги инкорпорираат и родот и животната средина.

Агендата 2030 јасно ги покажува одговорностите на сите држави да ги почитуваат, штитат и промовираат човековите права и основните слободи за сите, без какви било разлики. Агендата 2030 сама по себе не е обврзувачка, туку е средство за напредок на задолжителните обврски за човекови права. Агендата 2030 треба да се спроведува на начин што е во согласност со обврските на државите според меѓународното право.

2.2 Зелениот договор за Западен Балкан

Надвор од ЕУ, стандардите од **Зелениот договор на ЕУ** во однос на еколошките и климатските предизвици беа одобрени од Западен Балкан на Самитот во Софија во 2020 година во формат на **Зелена агенда за Западен Балкан**, што е одраз, проширување и адаптација на Зелениот договор на ЕУ скроен за регионот. Акциониот план вклучува 58 акции и 7 патокази за имплементација поврзани со теми од климатската политика, одржлива енергија, одржлива мобилност, циркуларна економија, деагадување, одржливо земјоделство и снабдување со храна и заштита на природата и биодиверзитетот.

Меѓу другото, Планот предвидува усвојување на целите на енергетската и климатската политика до 2030 година, кои вклучуваат цени на јаглеродот, планови за постепено укинување на јагленот, контрола на загадувањето, заштита на природата и биолошката разновидност, регионална интеграција и индикативна временска рамка за усогласување на Системот за тргување со емисии од ЕУ од 2024 година. **Зелената агенда за Западен Балкан** е нова стратегија за раст за регионот, скокајќи од традиционалниот економски модел кон одржлива економија, во согласност со Европскиот зелен договор.

Вграден е во Економскиот и инвестицискиот план, кој има вистински трансформативен потенцијал и има за цел да го поттикне долгорочното закрепнување на Западен Балкан и нивната економска конвергенција со ЕУ.

---

7 1. Gender equality and sustainable development | Gender and the Environment : Building Evidence and Policies to Achieve the SDGs | OECD iLibrary (oecd-ilibrary.org)

2.3 Вклучување на засегнатите страни, информации и јавно учество во процесот на планирање на климатските промени

Главните законски барања со вклучување на засегнатите страни, на меѓународно и на национално ниво, се дефинирани со меѓународни договори кои земјите од Западен Балкан веќе ги ратификувале и во Директивите на Европската Унија кои се или треба да се транспонираат во националните законодавства.

Архуската конвенција (конвенција за учество на јавноста) е првиот меѓународен документ кој ѝ овозможува на јавноста директен пристап до информации, учество на јавноста во одлучувањето и подобар пристап до прашањата за правда поврзани со заштитата на животната средина.

Трите столба на Архуската конвенција се:

- # 1 Обезбедување јавен пристап до информациите добиени од властите;
- # 2 Правото на јавноста да учествува во процесот на одлучување поврзан со животната средина;
- # 3 Пристап до правдата во работите поврзани со животната средина.

Директивите на ЕУ поврзани со јавните информации и јавното учество во процесот на донесување одлуки (како развој на документи за стратешко планирање во врска со климатските акции) се:

Директива за пристап до информации за животната средина (2003/4/ЕЗ)

Целта на оваа Директива е да обезбеди слобода на пристап до и ширење на информациите што ги поседуваат властите. Дефинициите за „власт“ и „информации за животната средина“ се проширени и појасно дефинирани. Информациите, генерално, треба да бидат достапни во рок од еден месец по барањето. Директивата спроведува и дел од Архуската конвенција.

Учеството на јавноста во однос на изготвувањето одредени планови и програми и Директивата за пристап до правдата (2003/35/ЕЗ)

Главниот правен инструмент за усогласување на законодавството на Заедницата со одредбите од Архуската конвенција. Ги ажурира одредбите за учество на јавноста во процедурите за издавање дозволи на национално ниво според законодавството за прашања од областа на животната средина и климата и воведува правила за пристап до правдата.

Национално определените придонеси претставуваат интегрален дел од Парискиот договор и се инструментални за постигнување на неговите цели за подобрување на климатските активности и одржлив, зелен, климатски отпорен развој. Процесот на UNFCCC ја истакна потребата за климатска акција водена од повеќе релевантни фактори, на сите нивоа на активности поврзани со сите нивоа на NDC и процесите на националниот план за адаптација. Ангажманот на ГО може да биде клучен за застапување за повисоки амбиции и засилување на гласовите на најранливите, сиромашните или маргинализираните популации. Според Национално одредените придонеси, секторите со највисок приоритет за спроведување на мерките за ублажување и намалување или прифаќање на влијанието од климатските промени во земјите од Западен Балкан (Косово, Република Албанија, Република Србија, Република Северна Македонија, Република Босна и Херцеговина и Република Црна Гора) **се Земјоделство, шумарство и друго користење на земјиштето, Генерирање и пристап до енергија (заедно со IPPU) и Здрава храна и безбедна вода.**

Преку застапување, информирање, создавање свест, градење капацитети, техничка поддршка, истражување, градење отпорност и создавање мрежи и платформи, ГО можат да придонесат и да учествуваат во официјалниот процес, да ја донесат најосновната ранливост во процесот на донесување одлуки, и да ги преземат своите улоги како клучни чинители во овој простор. Постојат голем број празнини и пречки за ГО да ги интегрираат своите активности во националниот процес на ревизија на NDC. Ангажманот на ГО може да се олесни на повеќе начини, на пример со градење технички капацитети меѓу ГО, донесување закони или политики поврзани со ангажман на релевантните фактори во климатските процеси, преземање активни мерки за вклучување на ГО во донесувањето одлуки, спроведување редовни состаноци и комуникации за споделување ажурирања за климатските активности, обезбедување техничка, координативна и финансиска поддршка за ГО, воспоставување независен процес на мониторинг и евалуација за активностите поврзани со NDC и решавање на прашањата за финансиска поддршка.

Според Национално одредените придонеси, секторите со највисок приоритет за спроведување на мерките за ублажување и намалување или прифаќање на влијанието од климатските промени во земјите од Западен Балкан (Косово, Република Албанија, Република Србија, Република Северна Македонија, Република Босна и Херцеговина и Република Црна Гора) се Земјоделство, шумарство и друго користење на земјиштето, генерирање и пристап до енергија (заедно со IPPU) и Здрава храна и безбедна вода

Во Анекс 1 се дадени неколку примери за мерки дефинирани во ажурираните NDC документи во земјите од Западен Балкан.

2.4 Рамка на зголемена транспарентност (ETF) според Парискиот договор и улогата на ГО

ГРАЃАНСКИ ОРГАНИЗАЦИИ (ГО) се недржавни, непрофитни, доброволни субјекти кои ги формираат луѓе во општествена сфера кои се одделни од државата и пазарот. ГО претставува голем спектар на интереси и врски.

Во нивната работа, ГО можат да бидат вклучени во идентификација, извршување и следење на различни програми и проекти за да влијае врз процесот на владеење и одлучување, поврзувајќи ги заедниците и застапувајќи ги пред властите на национално и локално ниво. Актерите на граѓанското општество често служат и како движечка сила во водењето на развојните политики и како чувар за да се гарантира дека политиките се спроведуваат, во кое било поле. Тие се важен партнер во сите национални активности за спроведување на Агендата 2030.

Следењето на родовата перспектива за финансирање на климатските промени се однесува на Родовата анализа/проценка⁸ преку призмата на вклучување на родовата перспектива во јавните политики и методите што се користат за разбирање на односите меѓу мажите и жените, нивниот пристап до ресурсите, нивните активности и ограничувањата со кои се соочуваат меѓу себе. Сеопфатната родова анализа/проценка повлекува испитување на различните улоги, права, потреби и можности на жените и мажите, момчињата и девојчињата во контекст на даден проект/програма или иницијатива за климатски промени. Тоа е алатка која помага да се промовираат родово важните влезни точки, политики и да се идентификуваат можностите за подобрување на родовата еднаквост во одреден проект/програма или иницијативи за климатските промени.

На ниво на ОН⁹, поимот вклучување на родова перспектива се дефинира како: Процес на процена на импликациите за жените и мажите на која било планирана акција, вклучително и закон, политика или програми, во сите области и на сите нивоа. Вклучувањето на родовата перспектива¹⁰ е меѓународно прифатено како стратегија кон реализација на родовата еднаквост. Во неа спаѓа интеграција на родовата перспектива во подготовката, дизајнот, спроведувањето, следењето и евалуацијата на политиките, регулаторните мерки и програмите за трошење, со преглед на промовирање на еднаквоста меѓу жените и мажите и борбата со дискриминацијата.

8   Формулар 9: Родова анализа/Проценка и Шаблони за акционен план за родова и социјална инклузија во апликативниот пакет на Зелениот климатски фонд

9   https://unterm.un.org/unterm/Display/record/UNDP/NA?OriginalId=imp-2015-11-11_14-16-25-144

10   <https://eige.europa.eu/>

Димензиите на вклучување на родова перспектива се:

- ✓ Еднаква застапеност на жените и мажите во процесот на креирање политики, нивно спроведување, но и на корисниците на спроведените политики
- ✓ Родова перспектива во содржината на политиката

Главните прашања за вклучување на родова перспектива се:

Дали потребите на мажите и жените се препознати и земени во предвид

Дали мажите и жените еднакво носат одлуки

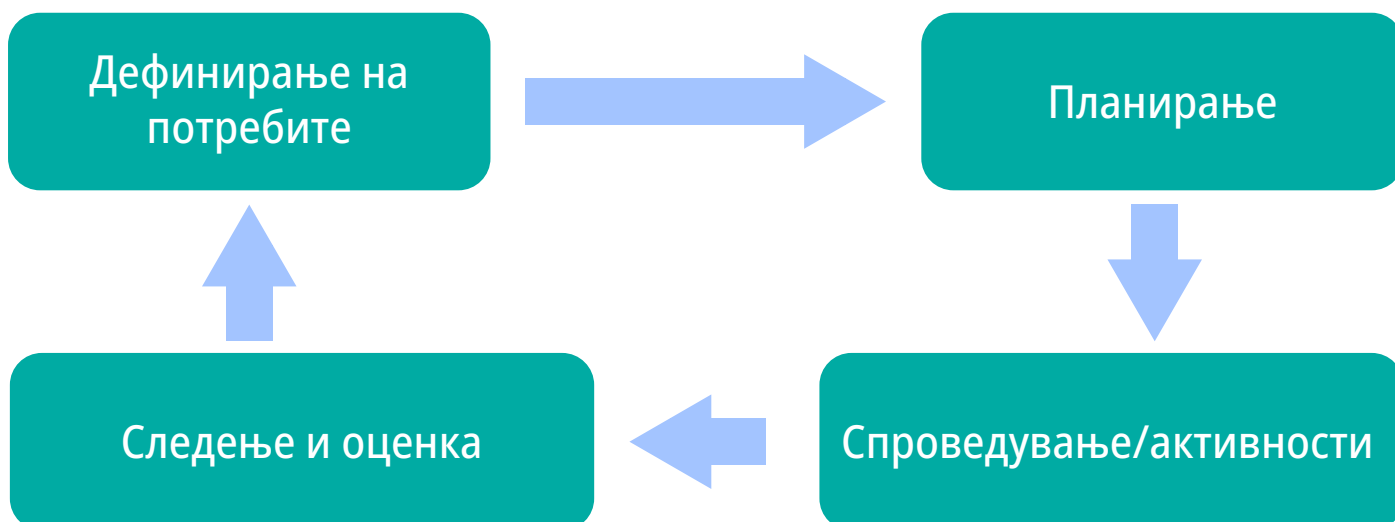
Дали мажите и жените имаат еднаков пристап до ресурси? Контрола на ресурсите

Дали мажите и жените имаат еднаква корист од ресурсите

Процесот на вклучување на родова перспектива е следниот процес на креирање политики на локално и национално ниво и оставање простор за ГО да се вклучат во која било фаза:

Родово сензитивни или родово одговорни иницијативи ја отсликуваат примената на родовата анализа на дизајнот, спроведувањето, следењето и оценката на интервенцијата.

Алатки и методи за вклучување на родова перспектива што можат да се користат за секоја фаза се дадени во Табела 1:

Табела 1: Алатки и методи за вклучување на родова перспектива

Алатки за проценка на потребите	Алатки за фазата на планирање	Алатки за фазата на спроведување	Алатки за следење и оценка на политиката
Родови статистики	Поставување на родови индикатори	Градење капацитет за родова еднаквост	Родова ревизија
Родова анализа	Родово сензитивно планирање на интервенции/ политики	Родово сензитивна трансформација на институциите	Родово сензитивно следење
Родова проценка	Родово одговорно буџетирање	Подигнување на свеста за родови прашања	Родово сензитивна оценка
Консултација со засегнатите страни	Родово сензитивни јавни набавки		

Родова анализа¹¹ е алатка за дијагностицирање на разлики меѓу жените и мажите во врска со нивните специфични активности, услови, потреби, пристап до и контрола на ресурсите, и нивен пристап до развојни придобивки и донесување одлуки. Ја проучува врската меѓу овие и други фактори во поголем социо-културен, економски, политички и еколошки контекст. Постои разлика меѓу практичните потреби и стратешките потреби и интереси на жените и мажите. Разбирањето на овие разлики ни помага да се идентификуваат позитивни мерки што може да се преземат за исправување на нееднаквостите меѓу жените и мажите.

Практични потреби се оние што можат да се земат предвид како непосредни потреби и за жените и за мажите (основни потреби како вода, храна, приход, засолниште и здравствена заштита). Иницијативите што имаат за цел само да ги обезбедат практичните потреби треба да одговорат на прашања што произлегуваат од нееднакви услови за живот. **Стратешките интереси** се однесуваат на релативниот статус на жените и мажите во нивното општество. Овие интереси се разликуваат од еден контекст до друг, и се поврзани со промената на позицијата или статусот на жените преку решавање на родовите улоги и очекувања, како и родовата поделба на трудот, ресурсите и моќта. Во примерите за иницијативи за промоција на стратешките интереси спаѓаат заштита од семејно насилство, затворање на јазот помеѓу платите и зголемување на можностите на жените за донесување одлуки.

Проценката на пристап до и контрола на ресурсите и придобивките ни овозможува да разбереме кои ресурси и придобивки се сметаат за вредни во заедницата, а кои можат да го извршат правото на пристап¹² до и контрола¹³ на ресурсите¹⁴.

11 АБВ на Женските работнички права и родовата еднаквост, меѓународна организација за труд (2007 година)

12 Пристап се однесува на правото или можноста да се користат ресурси и да се уживаат придобивките (Речник на Оксфорд)

13 Контрола е можноста да се одлучува како ќе се користат ресурсите или придобивките

14 Ресурсите се економски, политички и социјални средства; придобивките се однесуваат на храна, пари, засолниште, итн.

03

Климатски финансии

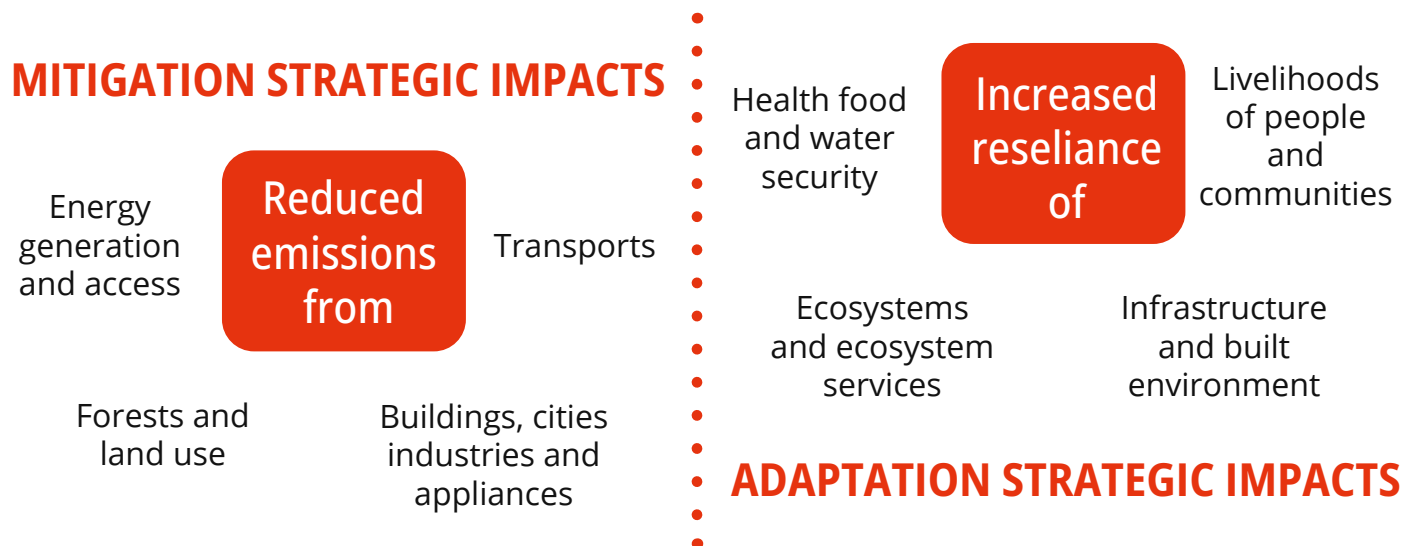

Воспоставени со Рамковната конвенција на Обединетите нации за климатски промени (UNFCCC) и со Парискиот договор, Зелениот климатски фонд (GCF)¹⁵ е најголемиот климатски фонд.

15 <https://www.greenclimate.fund/>

GCF е катализатор за климатски финансии. Ги користи своите средства да го забрза создавањето на зелен пазар, отклучувајќи ги финансиските текови потребни за земјите во развој да преминат кон климатски отпорен развој со ниски емисии. GCF има мандат подеднакво да ги поддржува проектите за приспособување и ублажување преку пристап воден од земјата, кој дава приоритет на директниот пристап и цели кон најранливите земји во развој.

Со моментално инвестирани 1,3 милијарди долари, GCF е најголемиот светски фонд посветен на борбата против климатските промени. GCF се обидува да влијае во осум области со резултати за ублажување и приспособување: Шумарство и друго користење на земјиштето; Згради, градови, индустрии и уреди; Екосистеми и екосистемски услуги; Генерирање и пристап до енергија; Здрава храна и безбедна вода; Инфраструктура и градење на животната средина; Егзистенција на ранливите заедници и Транспорт (Слика 1). Фондот има за цел да постигне еднаква распределба на ресурсите кон ублажување и приспособување.

Слика 1: Ублажување и приспособување на резултатните области во GCF

Повеќе информации за апликацијата за финансирање на проекти за климатски промени пред GCF и информации за Националното назначено тело во секоја земја може да најдете на следниот линк: <https://www.greenclimate.fund/about/partners/nda>.

Во Анекс 2 се дадени Типови на мерки што може да се финансираат од GCF и неколку примери за проекти финансирани од GCF

GCF е првиот механизам за климатски финансии кој вклучува родова перспектива од самиот почеток на своето работење како суштински елемент за донесување одлуки за распоредување на ресурсите. GCF го става родот како клучен елемент на својата програмска архитектура, а неговата посветеност на родовата еднаквост се фокусира на родово одговорни климатски акциони програми и проекти од кои имаат корист жените и мажите. Еден од документите што **мора да се достават со апликацијата** за финансирање на проектот за климатски промени е Родовата анализа/оценка и Акциониот план за родова и социјална вклученост¹⁶

За националните иницијативи, УНДП има подготвено „Водечка белешка за владите да ги интегрираат климатските промени во буџетот“ со фокус на среднорочните буџети. Врз основа на тоа, методологијата за Означување на климатски буџет е подготвена за националните иницијативи бидејќи за спроведувањето на зајакнати NDC се бараат стратегии за финансирање кои мобилизираат ресурси од националниот и меѓународниот јавен и приватен сектор.

Објаснување е дадено во Анекс 3 Ознака за климатски буџет

16 [Gender assessment and action plan: Annex 4 for Simplified Approval Process Funding Proposals | Green Climate Fund](#)

3.1 Пример за GCF проект: Босна и Херцеговина - Зголемување на инвестициите во јавни згради со ниска емисија на јаглерод

За проектот:

Намалување на емисиите од зградите на јавниот сектор во Босна и Херцеговина преку подобра енергетска ефикасност и замена на горивото од фосилни горива со биомаса.

Босна и Херцеговина има многу дотраени згради со висока потрошувачка на енергија кои се загреваат на фосилни горива со висока емисија. Ова е последица на запоставување и недоволно инвестирање за време и по војната во Босна (1992-1995), со што објектите имаат итна потреба од надградба.

Дополнувањето на енергетската ефикасност и замена на јаглен и мазут со биомаса значително ќе ги намалат емисиите од јавните згради. Проектот ќе влијае на 7-8% од зградите, односно околу 360 на број. Техничката помош, исто така, ќе помогне да се решат нефинансиските пречки и да се создадат политики за поддршка, регулативи и капацитети за поддршка на трансформациите и поттикнување репликација. **Проектот се проценува да има животен век од 20 години.**

Еден од задолжителните документи кои се подготвени во проектот на GCF е **Родовиот акционен план**. Родовата политика и родовиот акционен план ќе се спроведат преку проектот на GCF и неговите оперативни процеси, а ова спроведување ќе се состои од повеќе договорени или предодредени активности што ќе доведе до поголемо разбирање и преглед на родово поврзаните организациски цели.

Родовиот акционен план обезбедува информации за:

- # 1 Енергетска ефикасност во зградите во Босна и Херцеговина;
- # 2 Историја на националните родови политики и профилот на родова еднаквост во БиХ, и
- # 3 Родови прашања во енергетската ефикасност во однос на пристапот на жените до финансии и економското зајакнување на жените.

Вклучена е родова анализа која дава преглед на родовата ситуација во Босна и Херцеговина и ги истакнува родовите прашања кои би можеле да бидат релевантни за предложениот проект. Проценката се заснова на достапните податоци од студиите спроведени од Владата на БиХ, донаторски агенции и други развојни партнери. Оваа анализа дополнително го поткрепува Родовиот акционен план (Слика 2) кој подразбира збир на активности што треба да се спроведат од предложениот проект за целосно да се интегрираат решенијата за ограничувањата кон родовата еднаквост и економското зајакнување на жените во рамките на проектот.

Активностите за следење и оценка ќе треба да обезбедат родово одговорен пристап и родово сензитивно собирање податоци. Од Проектот ќе се известува, рефлектира, кодифицира и дисеминира за најдобрите практики и оценувачкото знаење генерирано од него за да се информираат и да се влијае на пристапот на владата и другите развојни партнери кон идните програми и проекти со цел тие постепено да бидат поодговорни за родовите прашања.

ПРЕДЛОЖЕН РОДОВ АКЦИОНЕН ПЛАН

Цел	Акција	Индикатор	Таргет	Временска рамка	Одговорна институција
Компонента 1. Намалување на ризикот за политиката: Решавање на нефинансиските бариери за инвестирање во климатски паметни згради и инфраструктура					
Активност 1.1.6. Подигање на свеста кај крајните корисници на зградите					
Зајакнати институции на општинско и кантонално ниво, човечки ресурси, свест и знаење за креирање паметни политики за родово сензитивна клима	Активно вклучување на жените во семинари за градење капацитети и подигање на свеста	Број на обучен технички персонал од јавниот сектор и креатори на политики (% жени).	200 (30% жени)	ЕоР (крај на проектот)	Претставници на општинската и кантоналната власт
		Број на социјални и родово одговорни мерки (вклучувајќи насочени мерки кои го олеснуваат енергетското поврзување на домаќинствата со жени на чело и ранливите домаќинства) вклучени во SECAP поддржани од проектот	20	ЕоР	
		Број на ажурирани родово одговорни SECAP поддржани од проектот	40	ЕоР	
Зголемено разбирање на придобивките од климатските паметни решенија на ниво на заедницата	Организација на национална ПР кампања која се состои од серија настани дизајнирани околу различни родови потреби и улоги, одговорности и пристап на жените и користење на енергијата Мобилизирање на локалните заедници за учество во активности и родово засновани настани	Број на настани за односи со јавноста (вклучително и медиумски преноси) кои ги истакнуваат предизвиците и можностите за справување со потребите на жените и мажите во однос на услугите и користењето на енергијата	40	ЕоР	Проектниот тим на УНДП Општински и локални институции НВО предводени од жени се идентификуваат за време на имплементацијата на проектот
		Број на обучени учесници (30% жени) за решенија за чиста енергија во згради и за одржување на енергетски ефикасни технологии инсталирани	500	До крајот на год. 2	

Слика 2: Предложен Родов акционен план од проектот на GCF од Босна и Херцеговина

04

Родова
перспектива во
финансирањето
за климатски
промени

Во случај на иницијативи за климатски промени (проекти/програми) на локално или национално ниво, добро направената родова анализа/проценка помага да се идентификуваат повеќе причини за ранливост, вклучително и родова нееднаквост. Исто така, помага да се идентификуваат и надградат различните знаења и капацитети во заедниците/домаќинствата што може да се искористат за да станат поотпорни на шокови и ризици поврзани со климата. Родовата анализа¹⁷ ги обезбедува потребните податоци и информации за интегрирање на родовата перспектива во политиките, програмите и проектите. Една од алатките што ги опфаќа варијациите во видот на родовите резултати на интервенциите или политиките со пет категории е Рамката за ефективност на родовите резултати (GRES)¹⁸ која обезбедува насоки за спроведување на родово одговорна анализа на резултатите во оценките или проценките за различна употреба, истакнувајќи како да се интегрира GRES во фазите на подготовка, имплементација и оценување на програмата. Целта на GRES е да им обезбеди на оценувачите насоки за спроведување на родово одговорна анализа на резултатите во оценките или проценките. Следната скала се користеше за рангирање на интервенциите и активностите за вклучување на родовите аспекти во јавните политики: родово негативни, родово слепи, родово сензитивни, родово одговорни и родово трансформативни во зависност дали интервенцијата/политиката ги зема предвид родовите нееднаквости.

Родово негативен

Има негативен исход кој ги влошува или засилува постоечките родови нееднаквости и норми

Родово слеп

Ги зема во предвид различните општествено изградени улоги на жените, мажите, момчињата и девојчињата и неможността да се одговори на различните потреби на секоја група. Тие го одржуваат истиот статус и нема да помогнат да се трансформира нееднаквата структура на родовите односи

Родово чувствителен

Ги препознава родовите разлики и се обидува да ги поправи постоечките родови нееднаквости

Родово одговорен

Ги опишува законите, политиките, програмите и јавните услуги кои се формулирани и/или испорачани на начини кои ги земаат предвид родовите нееднаквости и реагира проактивно за надминување и елиминирање на таквите нееднаквости со цел да се постигне родова еднаквост, правата на жените и зајакнувањето на жените.

Родова трансформација

Се обидува да ги рedefинира родовите улоги и односи на жената и мажот за да се создаде поголема еднаквост. Тоа се интервенции кои се обидуваат да ги таргетираат структурните причини, како и симптомите на родовата нееднаквост, што доведува до трајни промени во моќта и изборот што жените (и мажите) ги имаат во текот на животот, наместо само привремено зголемување на можностите.

ГО можат да ги користат следните Водечки прашања за проценка на иницијативи и интервенции¹⁹(програми, проекти) и следење на финансирањето, како и негативните и позитивните ефекти од климатските акции врз родовата еднаквост, низ призмата на вклучување на родова перспектива, во секоја фаза од интервенциите без разлика дали

17 [Gender analysis | EIGE \(europa.eu\)](#)

18 [GRES_English.pdf\(undp.org\)](#)

19 Водечките прашања за проценка на иницијативите (програми, проекти) за активности и акции за климатски промени низ призмата на вклучување на родова перспектива се базирани на следните документи: [Како да спроведете родова анализа: Упатство за персоналот на УНДП \(2016\)](#), Рамка за ефективност на родови резултати (GRES) која опфаќа варијации во типот на родови резултати со пет категории, Упатство за белешка за родова еднаквост на UNCT, методологија на Зелениот климатски фонд (GCF) и методологија за спроведување на родова анализа подготвена од Европскиот институт за родова еднаквост (EIGE).

ги спроведуваат државни актери или ГО (подготовка на интервенција, спроведување на интервенција, следење на спроведувањето и оценка на интервенциите):

A

Подготовка на иницијативата/интервенцијата (програма/проект/активности):

1. Дали различните потреби/приоритети на жените и мажите се опфатени во подготовката на иницијативата: Каква е состојбата на жените и мажите во конкретниот сектор на интервенција или во областа на иницијативниот отпечаток? Во однос на предложената иницијатива што треба да се основа, ќе има ли очекувани разлики во ранливоста на мажите и жените? Дали идентификуваните проблеми во врска со климатските промени имаат исто влијание врз жените и мажите? До кои ресурси (економски, финансиски, физички, природни, други средства) имаат пристап жените и мажите? Кој управува или го контролира пристапот до овие ресурси? Дали разделените информации се вклучени во анализата на проблемот? Дали е идентификуван родовиот јаз и кои се основните причини за празнините поврзани со анализата на проблемот?

Пример: Загадувањето на воздухот во градовите директно придонесува за климатските промени, но проектите за намалување на загаденоста на воздухот треба да имаат предвид дека има внатрешно и надворешно загадување, а понекогаш внатрешното загадување е многу поголемо од надворешното загадување. Бидејќи мажите обично работат на градилиште или работни места поврзани со мобилност и транспорт, многу повеќе се изложени на надворешно загадување. Жените, пак од друга страна, поминуваат 3-4 пати повеќе време дома и работат во затворен простор (текстилни работнички, учителки, медицински сестри...) така што жените се многу повеќе изложени на внатрешно загадување. Дали има статистика за смртни случаи на жени/мажи по возрастна група предизвикана од загаден воздух? Дали има број на мртвородени деца или спонтани абортуси како резултат на долготрајна изложеност на загаден воздух? Дали има некакви разлики во навиките за греење на жените и мажите, земајќи ги предвид и полот и топлинската удобност и индивидуалната перцепција за квалитетот на внатрешната средина²⁰.

20 [Gender Matters! Thermal Comfort and Individual Perception of Indoor Environmental Quality: A Literature Review | SpringerLink](#)

2. Идентификација на постоечките национални капацитети како одговор на родовата нееднаквост поврзана со проблемот кој треба да го реши иницијативата: Дали препораките за земјата кои ги даваат организациите на ОН и механизмите за известување (ЦЕДАВ, УПР...) се земени предвид? Дали се идентификувани компаративните предности на ОН или помошта од други меѓународни организации? Дали иницијативата се поврзува или координира со родовите релевантни фактори (организациите на жени и машинеријата) и/или експерти?

Пример: Сите земји вклучени во проектот се аспиранти за влез во ЕУ и ги имаат ратификувано повеќето меѓународни обврзувачки документи во врска со човекови права, род и клима. Според секоја конвенција, нашите земји се обврзани

да поднесуваат извештаи за напредок и ЕУ исто така издава годишни извештаи за напредокот на земјите. Овие извештаи се вредни извори на информации.

3. Стратегии за интервенции: Дали интервенцијата препознава различна ранливост кај жени и мажи и развива специфични стратегии за одговор за секоја целна група? Дали интервенцијата ќе може да одговори на соодветните потреби и приоритети на жените и мажите? Ако да, како? Дали постои очекувано негативно влијание од интервенцијата врз жените и мажите (т.е. зголемен обем на работа, губење на пристап до ресурси како што се кредити, вода, земја и технологија)? Дали со интервенцијата се намалуваат или предизвикуваат постојните нееднаквости во ситуацијата на мажите и жените? Дали интервенцијата на кој било начин ќе ги промени перцепциите или стереотипите за жените и мажите и нивните улоги? Дали постојат конкретни механизми кои се предлагаат да ги зајакнат и да им овозможат на жените да учествуваат во интервенцијата, и покрај нивната неповолна положба? Дали се очекува долгорочно влијание на зголемената способност на жените да преземат одговорност за сопствените животи и да преземаат колективна акција за решавање на проблемите?

Пример: Ако проектот поддржува субвенции за уреди за греење на домот, кој одлучува какви уреди ќе бидат, како ќе се користат? Кои мерки може да ги иницираме за да ги охрабриме жените да аплицираат за субвенции?

4. Резултати од интервенцијата (проект/програма): Кои се експлицитните родови цели опишани во предлог-интервенцијата? Каков вид на алатки, акции се идентификувани за решавање на можните родови нееднаквости кои произлегуваат од интервенцијата? Дали исходот и активностите вклучени во мерките за развој на капацитет ги намалуваат родовите нееднаквости поврзани со ова прашање? Дали жените и мажите од ранливите заедници имаат еднаков пристап до информации и можности неопходни за учество и целосно користење на предвидениот исход од интервенцијата? Дали специфичните знаења и вештини на жените и мажите, особено од ранливите групи, се користат за да се придонесе кон исходот и решенијата на проектот? Дали интервенцијата идентификуваше можности за оспорување на родовите стереотипи и зголемување на позитивните родови односи преку правични акции? Ако да, кои се овие можности и акции. Дали пристапот и еднаквото учество на жените и мажите е клучен критериум дефиниран во проектот за можности, придобивки и ресурси? Дали услугите, развојот на капацитет и технологиите обезбедени со интервенцијата ќе им бидат достапни и на жените и на мажите? Дали во интервенцијата се вклучени родови индикатори?

Пример: Кога се разгледуваат климатските промени (мерки за приспособување или ублажување), жените не се охрабруваат да учествуваат или да дадат мислење за решенијата. Ако има мерка што посебно се однесува на прибирање идеи од жените како да се организира спасувачка мисија од поплава или пожар, ќе се смета за родово сензитивна или родово специфична мерка.

5. Буџет за интервенцијата: Дали родово одговорните активности се придружени со буџет во буџетот за климатски акции, за да се гарантира нивно спроведување? Дали постои родово фокусирана распределба на ресурси за родова еднаквост и зајакнување на жените? Дали ќе биде можно да се следи текот на овие ресурси?

Пример: Дали е можно да се прочитаат и следат средствата за мерката од претходниот пример (да се побараат идеи од жените за спасувачки мисии)? Во оваа фаза може да се применат некои од алатките за РОБ (анализа на трошоците и придобивките од родов буџет, анализа на ефективноста на родовиот буџет, анализа на расходите и приходите на родов буџет)..

В

Фаза на имплементација/управување со иницијативата:

Еднакво учество на жените и мажите во аранжманите за управување и како корисници, партнери и клучни чинители? • Еднакво учество на жените и мажите во процесите на одлучување? Употреба на родово пријателски јазик? Алатки за поттикнување на жените да учествуваат во управувањето со интервенцијата? Дали персоналот за спроведување на интервенцијата вклучува експерти за родова и/или социјална инклузија? Дали интервенцијата го развива капацитетот на персоналот да одговори на родовите размислувања и употребата на родово одговорни и партиципативни алатки во контекст на интервенцијата и нејзиното спроведување?

Пример: Вообичаениот одговор кога се реализираат интервенциите за климатските промени е дека нема жени инженери. Доколку следењето на процесот на ангажирање на проектниот персонал ја одразува ситуацијата, тогаш една од предложените мерки би можело да биде поврзување со техничките факултети и идентификација на жени инженери и нудење привремена позиција, бидејќи поради родовата пристрасност многу жени инженери се вработени во различни сектори, обично со завршено средно образование.

Дали рамката за следење вклучува мерки за следење и оценување на напредокот во однос на родовата еднаквост? Дали рамката вклучува мерливи родови индикатори соодветни на интервенцијата? Дали постојат алатки за собирање податоци поделени по пол? Дали постојат конкретни активности, ресурси и одговорности за следење на придонесот на интервенцијата за родова еднаквост и зајакнување на жените?

Пример: Во овој дел треба да се наведат алатките за собирање податоци поделени по пол и во кои активности, кои се потребните ресурси и одговорности за следење на придонесите на интервенциите (проектот/програмата) за родова еднаквост и зајакнување на жените.

За интервенциите за климатските промени во кои спаѓаат студии и истражувања, треба да се посвети внимание за да се утврди дали студијата има и родова компонента. Родово чувствителното истражување²¹ тги зема предвид разликите меѓу мажите и жените од сите аспекти на истражувањето, од почетната идеја, формулирањето на истражувачките прашања, цели и методологии до исходите и претставувањето на резултатите. Покрај интегрирањето на родот во содржината, родово сензитивниот пристап се стреми да обезбеди еднакво учество и на жените и на мажите во научната работа.

Основните информации поделени по пол се од суштинско значење²² за да се покажат промените во текот на програмата, проектот или друга иницијатива²³. Основните информации даваат референтна точка за проценка на резултатите од родовата еднаквост. Кога се проценуваат промените во родовите односи, основните информации треба да бидат добро поткрепени со квалитетна родова и социјална анализа.

Основните прашања за преглед на студиите низ родови леќи се:

- ✓ Состав на истражувачкиот тим (вклучување на женски и машки истражувачи)
- ✓ Прибирање на податоци поделени по пол (меѓусекторски пристап)
- ✓ Идентификација на родов јаз во зависност од обемот на истражувањето што може да влијае врз понатамошните активности во областа на иницијативите со користење на бихејвиорална теорија.

Сите горенаведени водечки прашања можат да им помогнат на ГО, но и на сите заинтересирани релевантни фактори во Облежувањето на родовиот буџет, т.е. следењето како програмите и активностите ги поддржуваат целите за родова еднаквост, помагајќи им да ги квантифицираат финансиите.

21 Пакет со алатки за интегрирање на родово сензитивен пристап во истражувањето и наставата: [garcia_toolkit_gender_research_teaching.pdf \(europa.eu\)](https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&plugin=1)

22 Родово истражување: Водич во чекори: [Microsoft Word - HOW_TO.doc \(genderaveda.cz\)](https://genderaveda.cz/)

23 Воведување на индикатори за родова еднаквост и зајакнување на жените

Многу од финансиските инструменти за климатски промени спровеле вклучување на родова перспектива како клучен елемент на својата програмска архитектура, а неговата посветеност на родовата еднаквост се фокусира на родово одговорни климатски акциони програми и проекти од кои имаат корист жените и мажите.

Зелениот климатски фонд - GCF е критичен елемент на историскиот Париски договор - е најголемиот климатски фонд во светот, со мандат да ги поддржува земјите во развој да ги подигнат и реализираат амбициите на нивните национално определени придонеси (NDC) за патеки со ниски емисии, отпорни на климата. Вклучувањето на родовите аспекти во јавните политики е централно за целите и водечките принципи на GCF, вклучително и преку ангажирање на жени и мажи од сите возрасти како чинители во подготовката, развојот и спроведувањето на стратегиите и активностите што треба да се финансираат.

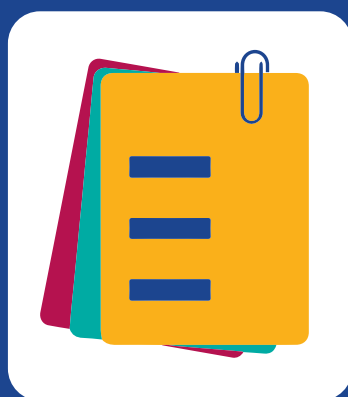
За проектите за кои се аплицира пред Зелениот климатски фонд, треба да се нагласи дека вклучувањето на родовите аспекти е централно за целите и водечките принципи на Глобалниот климатски фонд, вклучително и преку ангажирање на жени и мажи од сите возрасти како чинители во подготовката, развојот и спроведувањето на стратегиите и активностите што треба да се финансираат. GCF има подготвено водич: Вклучување на родова перспектива во проектите на Зелениот климатски фонд што можат да се преземе на следниот линк: [Mainstreaming gender in Green Climate Fund projects | Green Climate Fund](#)

05

Анекси

Анекс 1

Приоритетен сектор за мерки за спроведување на ублажување или прилагодување на влијанијата од климатските промени во земјите од Западен Балкан и Примери за мерки дефинирани во ажурираните документи на NDC во земјите на Западен Балкан.

Национално определен придонес, е климатски акционен план за намалување на емисиите и прилагодување на климатските влијанија. Планот на NDC вклучува политики и мерки што владите имаат за цел да ги спроведат како одговор на климатските промени и како придонес за постигнување на глобалните цели утврдени во Парискиот договор. NDC се првите цели за стакленички гасови според UNFCCC кои подеднакво се применуваат и за развиените земји и за земјите во развој.

NDC се местата каде што земјите поставуваат цели за ублажување на емисиите на стакленички гасови кои предизвикуваат климатски промени и за прилагодување на климатските влијанија. Во плановите се дефинира како да се постигнат целите и се разработуваат системи за следење и утврдување на напредокот за да се остане на вистинскиот пат.

Според Национално определениот придонес, приоритетните сектори за спроведување на мерките за ублажување и намалување или прифаќање на влијанијата од климатските промени во земјите од Западен Балкан се прикажани во Табела 2 и Табела 3.

Табела 2: Приоритетни сектори за спроведување на мерките за ублажување и намалување на влијанијата од климатските промени во Западен Балкан

Приоритетен сектор/ Земја	Република Косово	Република Србија	Република Албанија	Република Северна Македонија	Република Босна и Херцеговина	Република Црна Гора
Генерирање и пристап до енергија (заедно со IPPU)						
Земјоделство, шумарство и друго користење на земјиштето						
Згради, градови, индустрии и уреди						
Транспорт						
Отпад						

Табела 3: Приоритетни сектори за спроведување на мерките за приспособување на влијанијата од климатските промени во Западен Балкан

Приоритетен сектор/ Земја	Република Косово	Република Србија	Република Албанија	Република Северна Македонија	Република Босна и Херцеговина	Република Црна Гора
Екосистемски услуги						
Инфраструктура и градење на животната средина						
Егзистенција на ранливите заедници						
Здрава храна и безбедна вода						
Земјоделство, шумарство и друго користење на земјиштето						
Туризам						

Секторите со највисок приоритет во земјите од Западен Балкан (Република Косово, Република Албанија, Република Србија, Република Северна Македонија, Република Босна и Херцеговина и Република Црна Гора) се Земјоделство, шумарство и друго користење на земјиштето, Генерирање и пристап до енергија (заедно со IPPU) и Здрава храна и безбедна вода. Подолу се дадени неколку примери за мерки дефинирани во ажурираните NDC документи во земјите од Западен Балкан.

Пример за мерка за ублажување од секторите со приоритет за климата на РСМ

Отпад - Отстранување на цврст отпад за ублажување и намалување на влијанието од климатските промени

Заштита на животната средина и исполнување на највисоките Европски стандарди:

- Рехабилитација на постоечките депонии и нелегални („диви“) депонии со многу висок, висок и среден ризик во секој од петте региони за управување со отпад. Затворање на постоечките депонии.

Отворање на нови регионални депонии во сите региони за управување со отпад со инсталирани системи за механички и биолошки третман и компостирање. Механички и биолошки третман (МБТ) во новите депонии со компостирање.

Пример од приоритетниот сектор Енергија на Р. Црна Гора

Нови обновливи електроцентрали за ублажување и намалување на влијанието од климатските промени

Планирани се следните обновливи централи:

- Нов генератор со турбина Г8 во ХЕЦ Перучица (дополнителни 58,5 MW, 50 GWh)
- Реконструкција на ХЕЦ Пива (без дополнителен капацитет)
- ВП Гвозд (54,6, MW, 150 GWh)
- ВП Брајичи (100MW, 277GWh)
- СП Бришка Гора (250MW, 450 GWh)
- ХЕЦ Комарница (172 MW, 213GWh)
- СП Велје Брдо (50 MW, 90 GWh)
- СП просумерс (10 MW, 18 GWh)

Пример за мерки во приоритетниот сектор Туризам во Р. Албанија

Мерки за приспособување на влијанијата од климатските промени

Климатска заштита на станбена и продуктивна инфраструктура, туристичко сместување и средства и здравствени (и други социјални) објекти.

- Климатски отпорни згради (покривање на ѕидови и покриви на згради со термоизолациски материјали, употреба на прозорци и врати со двојно стакло, зелени покриви, природна вентилација, рути за евакуација од пожар и системи за заштита од пожар)

Климатски отпорни крајбрежни згради и објекти за да се спречи понатамошно оштетување и деградација:

- Одредување (зелени и сини) тампон зони во области склони кон ризик (на брегот и на копно)
- Изградба и одржување на заштитна инфраструктура (на пр. морска одбрана/ бетонски порти, зголемување на нивото на речните корита (осипување, проширување на каналите)

Мерки за приспособување на приоритетниот сектор Вода во Р. Србија

Зголемена ефикасност на системот за водоснабдување, вклучително и:

- Оптимално намалување на загубите
- Економски цени на водата за пиење
- Оптимална организација на водоводите
- Примена на најдобрите достапни техники за наводнување и соработка со погорните земји (билатерални комисиони во врска со количината на водата
- Намалување на специфичната употреба на водата од индустријата и наводнувањето, особено за новите индустриски и системи за наводнување
- Пренос на водата од регионите богати со вода во местата сиромашни со вода.

Анекс 2

Типови на мерки што може да се финансираат од GCF и неколку примери за проекти финансирани од GCF

Ублажување: Во контекст на климатските промени, човечката интервенција за намалување на изворите или зголемување на понирањето на стакленичките гасови. Во примерите спаѓа и поефикасно користење на фосилни горива за индустриски процеси или генерирање на струја, преминување на сончева енергија или енергија на ветрот, подобрување на изолацијата на зградите, и проширување на шумите и другите „понирања“ за отстранување на поголеми количини јаглерод диоксид од атмосферата.

Пример: Проектна идеја со главна цел промоција на инвестициите во обновливи извори на енергија (активностите ќе доведат до намалување на емисиите на стакленички гасови)

Адаптација: прилагодување на природните и човечките системи во одговор на актуелните или очекуваните климатски стимулации или нивните ефекти, што ја ублажува штетата или ги искористува можностите за придобивки.

Пример: Проектна идеја со главна цел развој на систем за рано предупредување во областите ранливи од поплава (активностите ќе ја зајакнат отпорноста на поплави).

** Внимание: Проектната идеја треба да биде во согласност со барем еден национален приоритетен сектор **

Неколку примери за проекти финансирани од GCF и соодветни областни резултати од GCF:

Пример 1: Проектот за зголемување на инвестициите во јавни згради со ниска емисија на јаглерод во Босна и Херцеговина се фокусира само на намалување на областните резултати од GCF, посебно во згради, градови, индустрии и уреди поради фактот дека гласната цел на проектот и проектните активности се фокусирани на спроведување на ретрофитни згради со ниска емисија на јаглерод во 430 јавни градби со EE и RE мерки. За повеќе детали одете на: www.greenclimate.fund/projects/fp051

Пример 2: Проектот за поддршка на климатската отпорност и трансформациски промени во земјоделскиот сектор во Бутан се фокусира на неколку резултатски области на GCF: здрава храна и безбедна вода, егзистенција на луѓето и заедниците и инфраструктура и градење на животната средина. Главните активности ќе промовираат земјоделски практики отпорни на климата, интегрирани податоци за ризик од климатски промени во управувањето со водите и земјата за поддршка на малите земјоделци, и намалување на ризикот и влијанието на лизгање на земјиштето предизвикано од климатски промени во текот на екстремни временски услови што го попречуваат пристапот на пазарот. За повеќе детали одете на: www.greenclimate.fund/projects/fp107

Пример 3: Програмата за заем за енергетски ефикасна потрошувачка во Монголија се фокусира на две резултатски области од GCF: производство и пристап до енергија и згради, градови, индустрии и апарати. Оваа програма ќе обезбеди заеми за енергетски ефикасни уреди за греење и производи за домот, при што апаратите за греење имаат сертификат дека постигнуваат најмалку 20 проценти намалување на потрошувачката на енергија. Употребата на финансирање од грантови вклучува отстранување на стари апарати за греење и енергетски ефикасни станови, а истовремено придонесува за промена на однесувањето на потрошувачите. За повеќе детали одете на: www.greenclimate.fund/projects/sap004

Пример 4: Програмата за зелени градови се фокусира на неколку резултатски области од GCF: производство на и пристап до енергија, транспорт, згради, градови, индустрии и апарати, егзистенција на луѓето и заедниците и инфраструктура и изградена средина. Програмата за зелени градови ќе ги реши предизвиците на градовите за климатските промени, истовремено градејќи го пазарот за инвестиции на приватниот сектор во одржлива урбана инфраструктура. Програмата се заснова на пристап воден по земја и базиран на докази, кој систематски дава приоритети и потоа финансира трансформациски општински инфраструктурни инвестиции поврзани со климата. За повеќе детали одете на: www.greenclimate.fund/projects/fp086

Треба да се спроведе родова анализа во почетокот на процесот на планирање за да се разберат родовите улоги и релациите на моќ да се вградат во буџетот. Сите проекти/програми треба да имаат родова анализа и да содржат податоци за родови прашања во сеопфатната ситуациона анализа.

Родовата анализа/проценка се однесува на методите што се користат за разбирање на односите меѓу мажите и жените, нивниот пристап до ресурсите, нивните активности и ограничувањата со кои се соочуваат меѓу себе. Сеопфатната родова анализа/проценка повлекува испитување на различните улоги, права, потреби и можности на жените и мажите, момчињата и девојчињата во контекст на даден проект/програма. Тоа е алатка која помага да се промовираат родово важните влезни точки, политики и да се идентификуваат можностите за подобрување на родовата еднаквост во одреден проект/програма. Во случај на проекти/програми за климатски промени, добро направената родова анализа/проценка помага да се идентификуваат повеќе причини за ранливост, вклучително и родово нееднаквост.

Прашања за родова анализа/проценка што треба да се одговорат во планирањето/подготвителната фаза на проектот:

1. Која е стапката на мајчинска смртност, стапката на доенечка смртност, образовниот статус на девојчињата и момчињата, стапката на писменост на возрасните (разделена по пол), стапката на сиромаштија, стапката на учество во работната сила (разделена по пол), стапката на вработеност (разделена по пол), стапката на невработеност (разделена по пол), стапка на политичко учество (разделена по пол), очекуваното траење на животот (разделено по пол) во земјата на интервенција и/или областа на отпечатокот на проектот/програмата?
2. Кој е правниот статус на жените во земјата на интервенција?
3. Кои се вообичаените верувања, перцепции и стереотипи поврзани со родот во областа на отпечатокот на проектот/програмата или земјата на интервенција?
4. Каква е поделбата на трудот меѓу жените и мажите во областа на отпечатокот на проектот/програмата и/или земјата на интервенција?
5. Какво е учеството на жените и мажите во формалната/неформалната економија во земјата на интервенција или во областа на отпечатокот на проектот/програмата?
6. Каква е состојбата на жените и мажите во конкретниот сектор на интервенција или во областа на отпечатокот на проектот/програмата?
7. Во однос на предложениот проект/програма, ќе има ли очекувани разлики во ранливоста на мажите и жените и капацитетот за прилагодување кон климатските промени? Ако да, кои се тие?
8. Дали постоечката родова нееднаквост што може да се влоши со климатските промени влијае врз областа на отпечатокот на предлог-проектот/програмата?
9. Кои се некои од нееднаквостите што постојат меѓу различните социјални групи во областа на отпечатокот на проектот/програмата? Како овие нееднаквости влијаат врз капацитетот на луѓето кон приспособување на климатските промени?
10. Какви улоги се очекува да играат жените и мажите во контекст на проектот/програмата? Што ќе повлечат овие во поглед на одвоено време и потреба од мобилност?
11. До кои ресурси (економски, финансиски, физички, природни, други средства) имаат пристап жените и мажите? Кој управува или го контролира пристапот до овие ресурси?
12. Дали жените и мажите од ранливите заедници имаат еднаков пристап до информации и можности неопходни за учество и целосно користење на предвидениот исход од проектот/програмата?
13. Дали жените имаат еднаков пристап до образование, техничко знаење, и/или надградба на вештините?
14. Дали услугите и технологиите обезбедени со проектот/програмата ќе им бидат достапни и на жените и на мажите?
15. Во кој обем жените и мажите од ранливите заедници учествуваат во процесот на одлучување? Какви одлуки носат жените? Кои се ограничувањата (социјални, културни, економски, политички) што го ограничуваат активното учество на жените во процесот на одлучување за домаќинството и заедницата?

16. Дали има можности за промоција на женско лидерство во локалната власт/политички систем и формалните/неформалните институции? Ако нема, кои се ограничувањата што ги спречуваат жените да добијат лидерски позиции?
17. Кои се различните потреби/приоритети на жените и мажите во контекст на проектот/програмата? Дали проектот/програмата ќе може да ги реши нивните потреби и приоритети? Ако да, како?
18. Дали потребите на специфични (и ранливи) подгрупи се земени предвид во проектот/програмата (на пр. деца, девојки, жени и мажи со попреченост, постари лица, вдовици)?
19. Дали проектот/програмата препознава различна ранливост кај жени и мажи и развива специфични стратегии за одговор за секоја целна група?
20. Дали специфичните знаења и вештини на жените и мажите, особено од ранливите групи, се користат за да се придонесе кон исходот и решенијата на проектот/програмата?
21. Дали проектот/програмата идентификуваше можности за оспорување на родовите стереотипи и зголемување на позитивните родови односи преку правични акции? Ако да, кои се овие можности и акции?

GCF е првиот механизам за климатски финансии кој вклучува родова перспектива од самиот почеток на своето работење како суштински елемент за донесување одлуки за распоредување на ресурсите. GCF го става родот како клучен елемент на својата програмска архитектура, а неговата посветеност на родовата еднаквост се фокусира на родово одговорни климатски акциони програми и проекти од кои имаат корист жените и мажите.

Анекс 3

Ознака за климатски буџет

За националните иницијативи, УНДП има подготвено „Водечка белешка за владите да ги интегрираат климатските промени во буџетот“ со фокус на среднорочните буџети. Линк: [Budgeting for Climate Change: A Guidance Note for Governments to Integrate Climate Change into Budgeting | United Nations Development Programme \(undp.org\)](#).

Врз основа на тоа, методологијата за Означување на климатски буџет е подготвена за националните иницијативи бидејќи за спроведувањето на зајакнати NDC се бараат стратегии за финансирање кои мобилизираат ресурси од националниот и меѓународниот јавен и приватен сектор. Поголем дел од добиената меѓународна поддршка се користи за финансирање на проекти првенствено за ублажување на ефектите од климатските промени. Значаен дел од домашните финансии се исто така мобилизирани за финансирање на активности поврзани со климата. Повеќето акции за приспособување ќе треба да ги управуваат националните и субнационалните власти преку нивните домашни буџетски системи. Затоа, потребна е силна домашна буџетска рамка ориентирана кон перформансите која ги интегрира климатските ризици и ги намалува емисиите на стакленички гасови за да обезбеди поволна средина за усогласување на националните и меѓународните финансии.

Промената е меѓусекторско прашање. Активностите на јавниот сектор важни за прилагодување и ублажување на климатските промени често се расфрлани низ повеќе министерства. Оваа дисперзија на активностите за климатските промени поставува предизвици за системот за управување со јавните финансии (УЈФ) за олеснување на планирањето, идентификувањето и известувањето за трошоците за климатските промени.

Овие предизвици може да се надминат со воведување Ознака за климатски буџет - ОКТ, што помага во вклучувањето на климатските промени во буџетскиот систем со цел да се решат економските, социјалните и еколошките влијанија на климатските промени преку идентификување, класификација, мерење и означување на трошоците важни за климата во буџетскиот систем. Дополнително, ОКТ обезбедува влезна точка за следење на ресурсите за цели за одржлив развој (ЦОР), што е тесно поврзано со климатските промени во постигнувањето на повеќето цели за ОР, како и за ублажување на активностите во рамките на Национално определените придонеси (NDC).

Линк: [Knowing What You Spend: A guidance note for governments to track climate change finance in their budgets | United Nations Development Programme \(undp.org\)](#)

Целта на СВТ е да овозможи владата да донесе информирани одлуки за инвестиции, да олесни подобра интегрираност на климатските промени во националните и субнационалните планови и да овозможи следење и мониторирање на пренамената на ресурси што се важни за климатските промени во буџетскиот систем.

